មូលដ្ឋានគ្រឹះនៃពុទ្ធសាសនា

ដោយៈ លោក **ឈុន ផារ៉េខ**
មន្ត្រីនាយកដ្ឋានទស្សនវិជ្ជា និង សង្គមវិទ្យា
នៃវិទ្យាស្ថានមនុស្សសាស្ត្រនិងវិទ្យាសាស្ត្រសង្គម

សេចក្តីផ្តើម

ព្រះពុទ្ធសាសនាមានដើមកំណើតនៅប្រទេសឥណ្ឌាក្នុងសតវត្សរ៍ទី ៦ មុនគ.ស ប្រហែលគ្នានឹងសម័យទី២ នៃលទ្ធិសាសនាព្រាហ្មណ៍ ដោយព្រះសិទ្ធត្ថជាព្រះបុត្រានៃមហាក្សត្រព្រះអង្គបានត្រាស់ដឹងនូវព្រះធម៌ ហើយមានសង្ឃសាវ័កកាន់តែច្រើនបានដើរតាមមាគ៌ាជីវិតតាមព្រះអង្គ។ រហូតពេលបច្ចុប្បន្ន ពុទ្ធសាសនា ជាសាសនាមួយសំខាន់ក្នុងចំណោមសាសនាធំៗទាំងឡាយ នៅលើពិភពលោក។ ពុទ្ធសាសនាបាននិងកំពុងពង្រឹងអត្ថិភាពរបស់ខ្លួនយ៉ាងសកម្មតាមរយៈផ្សព្វផ្សាយមូលដ្ឋានគ្រឹះរបស់ខ្លួន។ តើអ្វីខ្លះជាមូលដ្ឋានគ្រឹះដ៏សំខាន់របស់ពុទ្ធសាសនា? ចម្លើយដ៏សាមញ្ញបំផុតទៅនឹងសំណួរនេះគឺៈ រតនត្រ័យ[i] មានព្រះពុទ្ធ ព្រះធម៌ និង ព្រះសង្ឃ ។

១. ព្រះពុទ្ធ

មុនពុទ្ធសករាជ៨០ឆ្នាំ មានព្រះរាជាណាចក្រតូចមួយឈ្មោះសក្កជនបទមានទីក្រុងកបិលវត្ថុ ឬជារាជធានីដែលស្ថិតនៅក្រោម អាណាគ្រប់គ្រងរបស់ព្រះបាទ បសេនទិ នាក្រុងសាវត្ថីក្នុងដែនកោសល កាលណោះព្រះបាទសុទ្ធោធនៈជារាជាធិបតេយ្យ បានរាជាភិសេកជាមួយព្រះនាងមាយាជាអគ្គមហេសី ហើយក្រោយមកក៏បានប្រសូតព្រះរាជបុត្រាមួយព្រះអង្គព្រះនាមសិទ្ធត្ថកុមារក្នុងព្រះរាជត្រកូលគោតម។ កាលព្រះជន្មាយុគ្រប់៨ វស្សា ព្រះកុមារតូចក៏បានទទួលការសិក្សានូវវិជ្ជាផ្សេងៗ ដូចជាអក្សរសាស្ត្រ យុទ្ធសាស្ត្រ សិល្បៈ ក្នុងការគ្រប់គ្រង។ល។ លុះជន្មាយុគ្រប់ ១៦ ព្រះវស្សាព្រះរាជជនក ជននី ក៏បានរៀបចំព្រះរាជពិធីអភិសេកវិវាហមង្គល ព្រះរាជកុមាសិទ្ធត្ថ ជាមួយព្រះនាងយសោធរា (ពិម្ពា) ដែលជាបងប្អូនជីដូនមួយក្នុងវ័យ១៦វស្សាដូចគ្នា ជាបុត្រីរបស់ព្រះបាទសុប្បពុទ្ធ នៃនគរកោលិយៈ។ នាព្រះជន្ម២៩វស្សា នៅថ្ងៃដែលរាហុលកុមារបុត្រារបស់ព្រះអង្គប្រសូត ព្រះសិទ្ធត្ថគោតម បានលះបង់ជីវភាព ដែលពោពេញដោយភាពស្តុកស្តម្ភនៃរាជវាំង មកធ្វើ ទុក្ករកិរិយា ដោយបង្អត់អាហារខ្លួនឯងអស់រយៈពេល៦ឆ្នាំ។ ក្រោយពីបានលះបង់ចោលនូវ ទុក្ករកិរិយាដ៏តឹងរឹងតាមទំនៀមទម្លាប់ប្រពៃណីនៃព្រហ្មញ្ញសាសនាមកព្រះអង្គបានប្រតិបត្តិតាមមជ្ឈិមាបដិបទា ហើយក៏បានត្រាស់ដឹងនូវពុទ្ធិ ដោយបានរកឃើញនូវទ្រឹស្តី ចតុរារិយសច្ច[ii] ដោយបញ្ញា

ញាណព្រះអង្គផ្ទាល់។ព្រះពុទ្ធ ទ្រង់បានដឹងច្បាស់អំពីបញ្ហាទុក្ខលំបាកក្នុងការរស់នៅរបស់សត្វលោកដែលតែងតែវិលកើតស្លាប់ក្នុងវាលវដ្តសង្សារឥតឈប់ឈរ។ ព្រះអង្គបានផ្តល់គំនិតសំខាន់ៗ ដល់អ្នកមានឧបនិស្ស័យដើម្បីដោះស្រាយបញ្ហាទាំងនោះ។ ព្រះអង្គបានរស់នៅតាមព្រះធម៌ ដែលព្រះអង្គបានរកឃើញអស់ពេញមួយជីវិត និងបានផ្សព្វផ្សាយគោលគំនិតនោះដល់មនុស្សទូទៅ ឲ្យវៀរចាកផុតពីការយល់ខុសឆ្គង ខុសសច្ចភាព និងនាំឲ្យវិនាសអន្តរាយ បែរមកការយល់ត្រឹមត្រូវ ប្រកបដោយសច្ចភាពដែលនាំឲ្យបុគ្គលនិងសង្គមរស់នៅបានសុខចម្រើនមានសិរីសួស្តី។

១.២.ការផ្សព្វផ្សាយធម៌(ធម្មទាន)

ក្រោយពីប្រោសបញ្ចវគិយភិក្ខុឲ្យបានសម្រេចធម៌ [iii] ក្លាយជាព្រះអរហន្តរួចមក ព្រះអង្គបានប្រោស យសកុលបុត្រ និង មិត្តរបស់យសកុលបុត្រចំនួន៤អង្គទៀតឲ្យបានសម្រេចធម៌ជាន់ខ្ពស់ដែរ។ បន្ទាប់មកព្រះអង្គទ្រង់បានប្រោសភិក្ខុ៥០អង្គទៀតឲ្យសម្រេចធម៌ជាព្រះអរហន្តតាមឧបនិស្ស័យរៀងៗខ្លួន។ ព្រះអរហន្តទាំង៦០រួមនិងព្រះពុទ្ធ១អង្គផងជា៦១អង្គបានចេញផ្សព្វផ្សាយធម្មទេសនាផ្ទាល់មាត់ តាមទិសដៅផ្សេងគ្នាយ៉ាងរូសរាន់ ដោយគ្មានបង្អង់ពេលវេលាឡើយដើម្បីប្រោសសត្វលោក។

នៅសម័យពុទ្ធកាល ដោយសារធម្មទេសនារបស់ព្រះអង្គ និង របស់សាវ័ក បានធ្វើឲ្យមានមនុស្សកាន់តែច្រើនបានយល់ដឹង និងធ្វើការប្រតិបត្តិធម៌ដែលព្រះអង្គរកឃើញ ហើយមានមនុស្សកាន់តែច្រើនថែមទៀត បានក្លាយជា អរិយបុគ្គលជាបន្តបន្ទាប់។

នៅថ្ងៃមួយក្នុងដំណើរយាងបិណ្ឌបាតទៅកាន់ក្រុងកបិលពស្តុជាដំបូង ព្រះពុទ្ធ និងព្រះខីណាស្រព [iv] ជាពុទ្ធសាវកចំនួនពីរម៉ឺនអង្គទៀត នៅតាមដងផ្លូវនានិគ្រោធារាម ព្រះបាទសុទ្ធោទនមហារាជដែលជាព្រះពុទ្ធបិតា បានពោលទៅកាន់ព្រះពុទ្ធថា៖ បិតាខ្មាស់គេណាស់ត្រង់ដែលព្រះបុត្រាត្រាច់ទៅដើម្បីភិក្ខា, សុំអាហារអំពីអ្នកស្រុក, យ៉ាងដូច្នេះ។ ព្រះពុទ្ធបានប្រាប់អំពី ភិក្ខានោះថា នេះគឺជាបវេណីនៃអ្នកត្រាស់ដឹងជាព្រះពុទ្ធទាំងឡាយ បន្ទាប់មកព្រះអង្គក៏បានសម្តែងធម៌ប្រារព្ធព្រះបិតាវិញថា៖ បុគ្គលអ្នកប្រព្រឹត្តធម៌ជាប្រក្រតីរមែងដេកជាសុខ ទាំងក្នុងលោកនេះផង ទាំងក្នុងលោកខាងមុខបរលោកផង។[1] ព្រះពុទ្ធបិតាស្តាប់ប្រកបដោយសេចក្តីពិចារណារួចហើយ ក៏បានសម្រេចមគ្គផល នៅតាមដងផ្លូវក្នុងក្រុងកបិលពស្តុ នាពេលនោះឯង ។

ឥទ្ធិពលនៃធម្មទានរបស់ព្រះពុទ្ធសមណគោតម បានធ្វើឲ្យអ្នកស្តាប់មានសម្មាទិដ្ឋិ ឈប់ចាញ់បោកលើជំនឿខុសហេតុផល គ្មានការពិត

---

[1] សុត្តន្តបិដក ខុទ្ទកនិកាយ ធម្មបទគាថា លោកវគ្គទី១៣

ដូចជាមានការសែនព្រេន ការបួងសួងសុំសេចក្តីសុខចម្រើនពីវត្ថុក្រៅខ្លួនដូចដែលមានក្នុងសាសនាដទៃ មានសាសនាព្រាហ្មណ៍ជាដើម។ ទង្វើបែបនេះបានផ្តល់ផលប្រយោជន៍ច្រើនដល់ជនស្លូតត្រង់ ប៉ុន្តែអ្នកដែលធ្លាប់ទទួលលាភសក្ការៈពីការសែនព្រេនមានការខឹងសម្បារចំពោះព្រះពុទ្ធយ៉ាងខ្លាំង ពួកគេខំរិះគិតដើម្បីបំផ្លាញការងាររបស់ព្រះពុទ្ធដើម្បីកុំឲ្យផ្សព្វផ្សាយធម៌បន្តដល់មនុស្សច្រើនទៀត។ ទ្រឹស្តីទស្សនវិជ្ជាសង្គមនិងនយោបាយរបស់ព្រះពុទ្ធបានបង្កប់យ៉ាងជ្រៅក្នុងអរិយសច្ចទាំង៤។

សង្គមឥណ្ឌាមានទស្សនវិជ្ជាសង្គមនិងនយោបាយដ៏ចំណាស់យ៉ាងរឹងមាំគឺលទ្ធិសាសនាព្រាហ្មណ៍។ ទោះបីយ៉ាងនេះក៏ដោយ ក៏គោលគំនិតនៃពុទ្ធសាសនា[v] បានជះឥទ្ធិពលខ្លាំងក្នុងការកែប្រែការយល់ដឹងរបស់មនុស្សពាសពេញសង្គមឥណ្ឌានិងធ្លងចេញពីដែនដីឥណ្ឌាដោយសារពុទ្ធសាវ័កនិងពុទ្ធបរិស័ទ[vi] ទាំងឡាយបានផ្សព្វផ្សាយនិងសិក្សាជាបន្តពីមួយជំនាន់ទៅមួយជំនាន់។

១.៣.ពុទ្ធកិច្ច និង ពុទ្ធោវាទចុងក្រោយ

ព្រះបាទសប្បពុទ្ធជាបិតាក្មេកបានខឹងយ៉ាងខ្លាំងដោយចាត់ទុកព្រះសិទ្ធត្ថ ថាជាមនុស្សដែលមិនគិតពីបុត្រនិងមហេសី ព្រោះព្រះសិទ្ធត្ថចាកចេញទៅស្វែងរកធម៌ ដោយលះបង់ចោលសម្បត្តិលោកិយមិនព្រមទទួលយកការសោយរាជ្យជាស្តេចដែលជាជីវិតពោរពេញដោយការសប្បាយដែលមនុស្សលើលោកតែងប្រាថ្នាចង់បាននោះ។ ទោះបីជួបឧបសគ្គដ៏ធំធេងយ៉ាងណាក៏ព្រះសិទ្ធត្ថ ខិតខំប្រឹងប្រែងព្យាយាមស្វែងរកលោកុត្តរធម៌ ដើម្បីការត្រាស់ដឹងជាព្រះពុទ្ធ រហូតបានសម្រេច ហើយបានជួយឲ្យមនុស្សគ្រប់ជំនាន់បានរស់នៅចាកផុតទុក្ខបានយ៉ាងពិតប្រាកដ។ក្នុងនាមជាអ្នកជួយប្រោសសព្វសត្វមនុស្ស ទេវតា ទោះបីមានអាពាធ ឈឺចង្កេះប្រចាំកាយក៏ដោយ ក៏ព្រះអង្គទ្រង់បំពេញពុទ្ធកិច្ចជាប់ជានិច្ចអស់រយៈពេល ៤៥វស្សា ដើម្បីបំភ្លឺសត្វលោក ឲ្យស្គាល់ជីវិតពិត និងអនុវត្តវិធីរស់នៅបានសុខស្ងប់ដូចព្រះអង្គដែរ។ធម៌របស់ព្រះអង្គគឺមិនមែនសម្រាប់តែខ្លួនព្រះអង្គឡើយគឺជាធម៌សកលសម្រាប់កែប្រែសង្គមមនុស្សទូទៅ។ការរស់នៅរបស់ព្រះពុទ្ធ មិនមែនអាត្មានិយមសោយសុខម្នាក់ឯងឡើយ គឺជីវិតព្រះអង្គកើតមកសម្រាប់ជួយអ្នកដទៃតាមរយៈពុទ្ធកិច្ច៥ប្រការ៖ ១.ពេលទៀបភ្លឺ(បច្ឆិមយាម)ទ្រង់ប្រមើលមើលឧបនិស្ស័យសត្វ ២.ពេលព្រឹកទ្រង់និមន្តបិណ្ឌបាត។ ៣.ពេលរសៀល ព្រះអង្គទ្រង់សំដែងធម្មទេសនាប្រោសពុទ្ធបរិស័ទ៤.ពេលយប់ (បឋមយាម) ទ្រង់ប្រទានឱវាទ ចំពោះភិក្ខុសង្ឃសាវ័ក និង៥.ពេលពាក់កណ្តាល អធ្រាត្រ(មជ្ឈិមយាម) ទ្រង់ដោះប្រស្នាទេវតា។

ព្រះអង្គមិនព្រមជ្រើសយកជីវិតរស់នៅជាស្តេចចក្រពត្តិ ព្រោះឈ្វេងយល់ថាតំណែងបែបនេះសង្គ្រោះបានត្រឹមតែជនមួយចំនួនមានដូចជា

ពួកព្រាហ្មណ៍ គហបតិ អ្នកនិគម អ្នកជនបទ ពួកស្មៀន ពួកសេនា ឆ្មាំទ្វារ អាមាត្យ រាជបរិស័ទ ស្តេចចំណុះ អ្នកមានភោគៈ និងរាជកុមារ បានតែមួយជំនាន់ប៉ុណ្ណោះ។ ចំណែកការត្រាស់ដឹង គឺបានសង្គ្រោះដល់បរិស័ទគឺ ពួកភិក្ខុ ពួកភិក្ខុនី ឧបាសក ឧបាសិកា ទេវតា មនុស្ស អសុរ នាគ គន្ធព្វ ក្នុងចក្រវាឡច្រើនជំនាន់។ គោលដៅព្រះពុទ្ធគឺជួយមនុស្សជាតិឲ្យស្គាល់ការពិតនៃជីវិត និងការរស់នៅប្រកបដោយសុចរិត បេះថៃសុខភាពផ្លូវកាយផ្លូវចិត្ត មានគុណធម៌ខ្ពស់ បេះប្រតិបត្តិសីល៥ សីល៨ សីល១០ និងសិក្ខាបទនានាទៅតាមវ័យ និងតួនាទីរៀងៗខ្លួន ជាដើម។

ព្រះពុទ្ធបានបន្សល់ទុកនូវឱវាទ(ពុទ្ធោវាទ) ដែលជាគោលគំនិតដ៏មានសារៈសំខាន់ សម្រាប់អប់រំជាប្រយោជន៍ដល់មនុស្សជាតិទូទៅយកទៅប្រតិបត្តិក្នុងការរស់នៅដើម្បីសេចក្ដីសុខចម្រើនផ្ទាល់ខ្លួន សម្រាប់គ្រួសារ សហគមន៍ សង្គមជាតិ ពិភពលោក រហូតបរលោកទៀតផង។ ពុទ្ធោវាទទាំងនោះមានចែងយ៉ាងពេញលេញក្នុងចតុរារិយសច្ច ដែលជាមូលដ្ឋានគ្រឹះនៃទស្សនវិជ្ជាសង្គមនិងនយោបាយបែបពុទ្ធសាសនា។ ទ្រឹស្ដីពុទ្ធសាសនារុងរឿងនៅគង់វង្ស ឬវិនាសសាបសូន្យ គឺអាស្រ័យលើការយល់ដឹងនិងការគោរពប្រតិបត្តិដោយត្រឹមត្រូវឬខុសឆ្គងរបស់ពុទ្ធបរិស័ទ[vii] ផងដែរ។ មុនបរិនិព្វាន ព្រះអង្គទ្រង់មានបន្ទូលថា អ្វីៗដែលកើតមានហើយផ្ដុំឡើងហើយ តែងមានសភាវធម៌ និងរលត់ទៅវិញជាធម្មតា អ្នកទាំងឡាយចូរញុំាំងប្រយោជន៍ឲ្យសំម្រេចដោយកិរិយាមិនប្រមាថចុះ។

ព្រះពុទ្ធប្រសើរដោយសីលាទិគុណ វិសុទ្ធិគុណ និងបញ្ញាទិគុណ។ ព្រះអង្គទ្រង់ប្រព្រឹត្តនូវប្រយោជន៍៣ប្រការមានប្រយោជន៍ដើម្បីបាននូវព្រះសម្មាសម្ពោធិញ្ញាណព្រះអង្គឯងផង ប្រយោជន៍ព្រះញាតិព្រះអង្គផង និងប្រយោជន៍ជួយស្រោចស្រង់សត្វលោកផង។ ម្យ៉ាងវិញទៀត ព្រះអង្គជាសាស្ដាចារ្យនៃទេវតានិងមនុស្សទាំងឡាយផងព្រះអង្គបែងចែកចំណែកព្រះធម៌ពាក្យប្រៀនប្រដៅដល់សត្វលោកទូទៅស្មើៗគ្នាផង ព្រះអង្គប្រកបដោយទសពលញ្ញាណផង និងញាណដទៃទៀត។ ព្រះអង្គជាទីពឹងដ៏ប្រសើររបស់សត្វលោកផង ព្រះអង្គធ្មៀវឈ្លាសក្នុងការសម្ដែងធម៌ប្រោសវេនេយ្យសត្វផង។

ទោះបីព្រះពុទ្ធបរិនិព្វានទៅហើយក៏ដោយ ក៏ទ្រឹស្ដីធម៌ដែលព្រះពុទ្ធបានទេសនា នៅតែមានឥទ្ធិពល និង បានផ្សព្វផ្សាយពាសពេញសាកលលោក។ ទ្រឹស្ដីព្រះពុទ្ធសាសនា នៅតែមានអ្នកយល់ចូលចិត្ត និងយកទៅប្រើជាមាគ៌ាជីវិតសម្រាប់ជួយមនុស្សគ្រប់ប្រភេទ គ្រប់ជាតិសាសន៍ គ្រប់កាលៈទេសៈនិងគ្រប់ជំនាន់ ដោយសារទ្រឹស្ដីប្រកបដោយហេតុផលគ្រប់គ្រាន់។

២.ព្រះធម៌

មូលដ្ឋានគ្រឹះដ៏រឹងមាំនៃព្រះពុទ្ធសាសនា គឺព្រះធម៌ ដែលទ្រឹស្ដីអំពីជីវិតដែលមនុស្សគ្រប់វ័យ

គ្រប់ជាតិសាសន៍អាចរៀនសូត្រនិងប្រតិបត្តិបាន គ្រប់សម័យកាល។ ព្រះធម៌ទាំងឡាយរបស់ព្រះពុទ្ធត្រូវបានកត់ត្រាទុកគម្ពីរព្រះត្រៃបិដកជាភាសាបាលី និងភាសាដទៃយ៉ាងច្បាស់លាស់។

២.១.គម្ពីរព្រះត្រៃបិដក

គម្ពីរព្រះត្រៃបិដកជាឃ្លាំងផ្ទុកព្រះពុទ្ធវចនៈ ដែលព្រះសម្ពុទ្ធទេសនាទូន្មានរវាង៤៥វស្សា ចាប់តាំងពីទ្រង់បានត្រាស់ដឹងព្រះសម្មាសម្ពោធិញ្ញាណ រហូតមកដល់ទ្រង់បរិនិព្វាន។

បច្ចុប្បន្ន ដោយមានគម្ពីរព្រះត្រៃបិដកជាបង្អែកយ៉ាងសំខាន់ ព្រះពុទ្ធសាសនាបានផ្សព្វផ្សាយទ្រឹស្តីយ៉ាងទូលំទូលាយពេញពិភពលោក ។ ពុទ្ធសាសនិកជន ជាពិសេសភិក្ខុសង្ឃ បានខិតខំសូត្រទន្ទេញចាំមាត់រហូតមានកត់ត្រាពុទ្ធោវាទដែលជាគោលគំនិតសំខាន់ៗ របស់ព្រះពុទ្ធនៅក្នុងគម្ពីរព្រះត្រៃបិដកយ៉ាងច្បាស់លាស់។

ព្រះថេរទាំងឡាយបានសង្គាយនាផ្ទៀងផ្ទាត់ចងក្រងពុទ្ធឱវាទដែលពន្យល់បញ្ជាក់និងការពារអរិយសច្ច សរុបមាន៨ម៉ឺន៤ពាន់ធម្មខន្ធក្នុងព្រះត្រៃបិដក។ គម្ពីរព្រះត្រៃបិដកមាន៣ចំណែកគឺៈ១.វិនយបិដកមាន១៣ភាគ ២.សុត្តន្តបិដកមាន៦៤ភាគ និង ៣.អភិធម្មបិដកមាន ៣៣ភាគ។ គម្ពីរទាំង៣នេះ មានអដ្ឋកថា[viii] ដីកា[ix] យោជនា[x] ប្រកបទៀតផង។

២.១.១.វិនយបិដក ជាគម្ពីរស្តីពីច្បាប់ក្រឹត្យក្រមដែលអង្គព្រះសម្ពុទ្ធទ្រង់បញ្ញត្តិនិងអនុញ្ញាតទុកសម្រាប់ជាផ្លូវប្រតិបត្តិរបស់ ភិក្ខុ ភិក្ខុនី ឧបាសក ឧបាសិកា។ គម្ពីរវិន័យនេះ មានសេចក្តីពិស្តារណាស់ ជាកញ្ចក់ឆ្លុះមើលជីវប្រវត្តិអង្គព្រះសម្ពុទ្ធ ក្នុងកាលដែលទ្រង់គង់ធរមាននៅឡើយ ព្រមទាំងហេតុការណ៍ផ្សេងៗ នៅប្រទេសឥណ្ឌានាសម័យព្រះអង្គដូចប្រវត្តិសាស្ត្រ ជំនឿ ទំនៀមទម្លាប់ ជាដើម។ បញ្ញត្តិនិងអនុញ្ញាតទាំងអស់សុទ្ធតែជាដំណោះស្រាយបញ្ហា ដែលតែងតែកើតឡើងក្នុងជីវិតរស់នៅប្រចាំថ្ងៃនៃពុទ្ធបរិស័ទផ្ទាល់តែម្តង ។

២.១.២.សុត្តន្តបិដក (ឬគម្ពីរសុត្តន្ត ឬគម្ពីរព្រះសូត្រ) ជាគម្ពីរស្តីពីសូត្រដែលអង្គព្រះសម្ពុទ្ធទ្រង់ត្រាស់ទេសនាក្នុងសម័យផ្សេងៗ។ មានសូត្រខ្លះ សម្តែងដោយព្រះអរិយសាវ័កដូចជាព្រះសារីបុត្តត្ថេរ ព្រះមោគ្គល្លានត្ថេរ ព្រះអានន្ទត្ថេរ។ សុត្តន្តបិដកជា វោហារទេសនា បែបអក្សរសិល្ប៍ ដែលអាចឆ្លុះបញ្ចាំងអំពីតថភាពសង្គមនិងជំនឿលទ្ធិផ្សេងៗមានលទ្ធិសាសនាព្រាហ្មណ៍ជាដើម ទាំងក្នុងសម័យពុទ្ធកាល និងសម័យអតីតកាលដ៏យូរលង់។

២.១.៣.អភិធម្មបិដក ជាគម្ពីរស្តីពីធម៌ដ៏មានអាថ៌ជ្រាលជ្រៅ មានអត្ថល្អិតសុខុមបំផុត បានដល់ ទស្សនវិជ្ជានៃពុទ្ធសាសនា ដែលប្រកបដោយអាថ៌គម្ពីរភាព។ អភិធម្មបិដក ជាបរមត្ថទេសនា ស្តីអំពី ចិត្ត[xi] ចេតសិក[xii] រូប និព្វាន ដែលមានការពន្យល់យ៉ាងលំអិតក្នុងចតុរារិយសច្ច។ អភិធម្មបិដកបញ្ជាក់ អំពីគោលគំនិតទស្សនវិជ្ជាអំពីជីវិត ដោយពន្យល់ថាការកើតជីវិត(ជាតិ)

ទាំងឡាយ បណ្ដាលមកពីធាតុអវិជ្ជាដែលជាសង្ខតធាតុមានទឹកដីភ្លើងខ្យល់តាមអំពើកម្មនៃច្បាប់ធម្មជាតិៗអ្វីៗទាំងអស់តែងប្រែប្រួលមិនស្ថិតស្ថេរឡើយ វារងសម្ពាធជាទុក្ខ វាមិនមែនជាកម្មសិទ្ធិរបស់ខ្លួនវាឡើយៗ វដ្ដសង្សារនៃជីវិតក្នុងចក្រវាឡត្រូវស្ថិតនៅក្រោមទ្រឹស្ដីបដិច្ចសមុប្បាទ មិនមានអាទិទេពជាអ្នកបង្កើតឡើយ គឺធម៌ឬធម្មជាតិទៅវិញទេដែលបង្កើតអាទិទេពទាំងនោះៗ

ពុទ្ធបរិស័ទមានការប្រតិបត្តិធម៌ប្លែកគ្នាទៅតាមនិកាយរៀងខ្លួនៗ និកាយថេរវាទប្រតិបត្តិធម៌ តាមឱវាទព្រះពុទ្ធ(ពុទ្ធោវាទ) ដូចដែលមានចែងក្នុងគម្ពីរព្រះត្រៃបិដកៗ និកាយនេះជឿថាព្រះពុទ្ធសមណគោតមបានបរិនិព្វាន[xiii] រំលត់ខន្ធ៥អស់ហើយ គឺមិនទាក់ទងនឹងការបួងសួងបន់ស្រន់និងអង្វរកររបស់មនុស្សលោកឬអ្នកណាឡើយៗ បរិស័ទនិកាយថេរវាទនៅគោរពព្រះពុទ្ធដីកា ដែលព្រះអង្គបានផ្ដាំនៅមុនពេលបរិនិព្វាន ៗ ព្រះអង្គបានផ្ដាំថា៖ អ្នកណាប្រតិបត្តិធម៌ត្រឹមត្រូវតាមធម៌ ប្រតិបត្តិដោយភក្ដីភាព ប្រតិបត្តិតាមគន្លងធម៌ អ្នកនោះឈ្មោះថាបូជាតថាគតធ្វើសក្ការៈគោរពពប់អាន ដោយការបូជាប្រសើរបំផុតៗ ពុទ្ធបរិស័ទនេះយល់ថាបើអ្នកណាប្រតិបត្តិតាមពុទ្ធវចនៈ ដោយគោរពតាមគោលការណ៍ត្រឹមត្រូវ អ្នកនោះនឹងបានឃើញធម៌ លុះនិព្វានឥតសង្ស័យឡើយ ៗ

ចំណែកនិកាយមហាយានវិញប្រតិបត្តិធម៌ទៅតាមរយៈពាក្យដឹកនាំទូន្មានប្រៀនប្រដៅរបស់អាចារ្យ (អាចរិយវាទ) រៀងៗខ្លួន ដោយជឿលើតួអង្គពោធិសត្វ[xiv] ថាជាអ្នកនៅតាមជួយថែរក្សានិងជួយសង្គ្រោះសត្វលោក នៅពេលសត្វលោកធ្វើពិធីបួងសួងបន់ស្រន់ អង្វរករៗលៗ

ទោះយ៉ាងនេះក្ដី និកាយទាំងអស់ បានពឹងផ្អែកទៅលើ ចតុរារិយសច្ច (អរិយសច្ចទាំង៤) ថាជា គោលគំនិតសំខាន់ ឬជាទ្រឹស្ដីគ្រឹះនៃព្រះពុទ្ធសាសនា សម្រាប់ធ្វើជាមាគ៌ាដឹកនាំជីវិតរស់នៅទាំងក្នុងលោកនេះនិងបរលោកៗ

២.២.ចតុរារិយសច្ច[2]

ចតុរារិយសច្ច ឬអរិយសច្ច៤យ៉ាង ដែលជាការពិតពិតប្រាកដ ៤យ៉ាងដែលមានជម្រៅហួសពីសម្មតិសច្ចដែល សន្មតដោយបុគ្គល, គឺជាសច្ចសត្យានុម័ត ឬសច្ចបរានុម័ត៤យ៉ាងដែលជ្រៅជាងសច្ចអត្តនោម័តៗ ចំនុចពិសេសនៃចតុរារិយសច្ច ដែលព្រះពុទ្ធរកឃើញគឺ៖

១.ទុក្ខអរិយសច្ច សេចក្ដីលំបាកពិតប្រាកដៗ ២.ទុក្ខសមុទិយអរិយសច្ច ហេតុនៃសេចក្ដីលំបាកពិតប្រាកដៗ ៣.និរោធអរិយសច្ច សេចក្ដីសុខស្ងប់ពិតប្រាកដៗ៤. មគ្គអរិយសច្ច មាគ៌ាត្រឹមត្រូវ

---

[2] សូមមើល សុត្តន្តបិដក ទីឃនិកាយ ចតុត្ថភាគ មហាវគ្គ បិដកលេខ១៧ ចាប់ពីទំព័រទី ២៤៤ ដល់ ៣០៤

ពិតបាកដសម្រាប់ប្រតិបត្តិទៅដល់សេចក្ដីសុខស្ងប់ចាកទុក្ខទាំងពួង។

ការពិតទាំងនេះ មនុស្សសាមញ្ញមិនអាចយល់បានដោយប្រើចំណេះដឹងទូទៅធម្មតា ឬពុទ្ធិសាមញ្ញ ដើម្បីយល់ដឹងបែបស៊ីជម្រៅបានឡើយ។ អរិយសច្ចទាំង៤នេះ ត្រូវការចាំបាច់ប្រើនូវចំណេះដឹងវិទ្យាសាស្ត្រ ឬពុទ្ធិវិទ្យាសាស្ត្រ និងចំណេះដឹងទស្សនវិជ្ជា[xv] ឬពុទ្ធិទស្សនវិជ្ជា ដើម្បីយល់និងពន្យល់បង្ហាញល្អិតល្អន់។ ចតុរារិយសច្ច សង្ខេបខ្លីថា ទុក្ខ, សមុទិយ, និរោធ, មគ្គ គឺជាបរមត្ថធម៌ដែលពន្យល់ពីច្បាស់ពីធម្មជាតិពិតនៃមនុស្សសត្វដោយលើកឡើងពន្យល់ពីអត្ថិភាពនៃបញ្ចខន្ធ ដោយបញ្ជាក់ថា នាមរូបំ អនិច្ចំ ទុក្ខំ អនត្តា ជាដើម។ នាមរូបំ អនិច្ចំ ទុក្ខំ អនត្តា មានន័យថា នាមនិងរូប (គឺចិត្ត ចេតសិក និងរូប) កើតឡើងពីទឹកដីភ្លើងខ្យល់តែងតែប្រែប្រួល រងការលំបាកនិងមិនមែនជាកម្មសិទ្ធរបស់ខ្លួនបុគ្គលណាមួយឡើយ។ គ្មានអ្វីនៅស្ថិតស្ថេរអមតៈនោះទេ ។ បញ្ហាប្រឈមរបស់មនុស្សជាតិនៅក្នុងពេលបច្ចុប្បន្ន គឺការប្រកាន់ហួងហែង អស្មិះមានៈ លោភលន់កេងប្រវញ្ច លើទុក្ខវេទនាជីវិតសត្វនិងមនុស្សដូចគ្នា ដើម្បីមានបានផ្ទាល់ខ្លួន អាត្មានិយម គ្រួសារនិយម បក្សពួកនិយម នាំមកនូវជម្លោះ សង្គ្រាម កាប់ចាក់ប្រល័យគ្នាឥតឈប់ឈរតាំងពីអតីតកាលតរៀងមក។

ព្រះពុទ្ធសមណគោតមបានសម្រេចបាននូវញេយ្យធម៌ បានត្រាស់ដឹងនូវអរិយសច្ច៤យ៉ាងដែលហៅថា ចតុរារិយសច្ច។ បន្ទាប់មកព្រះអង្គបានទេសនាចែកជូនដល់សាវកឲ្យបានយល់ដឹងនិងប្រតិបត្តិតាមក្នុងការរស់នៅប្រចាំថ្ងៃទៅតាមឧបនិស្ស័យរៀងៗខ្លួន។

ចតុរារិយសច្ចមានៈ ១.ទុក្ខអរិយសច្ច ២.ទុក្ខសមុទយអរិយសច្ច ៣.ទុក្ខនិរោធអរិយសច្ច ៤.មគ្គអរិយសច្ច។

២.២.១.ទុក្ខអរិយសច្ច

ទុក្ខអរិយសច្ច គឺសេចក្ដីលំបាកកាយ មិនសប្បាយចិត្តកើតមានដ៏ពិតប្រាកដ។ សព្វសត្វទាំងអស់ចាប់ពីពេលកើត(ភវង្គបដិសន្ធិ) រហូតដល់ពេលស្លាប់(ភវង្គចុតិ) បានបែកធ្លាយខន្ធ៥គឺតែងសោយទុក្ខវេទនាជាបន្តបន្ទាប់។ ទុក្ខវេទនាគឺការដឹងអំពីការពិបាកក្នុងការរស់នៅដូចជាទុក្ខនៅខណៈនៃការស្រេកឃ្លានអាហារ ការតម្រេកក្នុងកាមតណ្ហា ការងោកងុយ ការអស់កម្លាំង ជម្ងឺ ចាស់ជរាជាដើម។លើសពីនេះនៅមានទុក្ខផ្លូវចិត្តដោយការសោយសោក[xvi] បរិទេវទុក្ខ[xvii] ទោមនស្ស[xviii] ឧបាយាសៈ[xix]។ ទុក្ខទាំងនេះកើតមានដោយសារតែការជួបប្រទះនូវរបស់មិនជាទីស្រឡាញ់ ការប្រាសចាកនូវរបស់ជាទីស្រឡាញ់ ការមិនបានវត្ថុដែលជាទីស្រឡាញ់ ជាដើម ។

២.២.២. ទុក្ខសមុទយអរិយសច្ច

មូលហេតុនាំឲ្យមានទុក្ខ ដែលពុទ្ធបរិស័ទនិយមហៅថា ទុក្ខសមុទយអរិយសច្ច គឺជាហេតុបច្ច័យពិតប្រាដកដែលនាំឲ្យមានសេចក្ដីលំបា

ក។ ហេតុពិតប្រាកដនៃទុក្ខគឺ ការកើត(ជាតិ) ដែលជាអត្ថិភាពជីវិត ជាការផ្សំឡើងដោយគំនរនៃបញ្ចខន្ធ (ខន្ធ៥) គឺ រូបក្ខន្ធ, វេទនាខន្ធ, សញ្ញាខន្ធ, សង្ខារក្ខន្ធ, វិញ្ញាណក្ខន្ធ ជាបរមត្ថ គឺ នាមរូបំ អនិច្ចំ ទុក្ខំ អនត្តា ដោយគោរពតាមច្បាប់កម្មផល គឺទ្រឹស្តីបដិច្ចសមុប្បាទ[xx]។

ការមានជីវិតឬ មានការកើត ឬមានជាតិ គឺមានទុក្ខ ហើយមូលហេតុនៃទុក្ខពិតប្រាកដ គឺ បណ្តាលមកពីធាតុនៃអវិជ្ជាជាអាទិ៍ ដែលតាមទ្រឹស្តីបដិច្ចសមុប្បាទ (ធម៌ ឬសភាវៈ ដែលកើតមានឡើងដោយសារបច្ច័យ គឺគ្រឿងអាស្រ័យទាក់ទងតៗគ្នា) បានបញ្ជាក់ថា៖

១.អវិជ្ជា[xxi] ជាបច្ច័យ[xxii] ឲ្យកើតមាន សង្ខារ, ២. សង្ខារ[xxiii] ជាបច្ច័យឲ្យកើតមាន វិញ្ញាណ, ៣. វិញ្ញាណ[xxiv] ជាបច្ច័យឲ្យកើតមាន នាមរូប, ៤. នាមរូប[xxv] ជាបច្ច័យឲ្យកើតមាន អាយតនៈ, ៥. អាយតនៈ[xxvi] ជាបច្ច័យឲ្យកើតមាន ផស្សៈ,
៦.ផស្សៈ[xxvii] ជាបច្ច័យឲ្យកើតមាន វេទនា,
៧.វេទនា[xxviii] ជាបច្ច័យឲ្យកើត តណ្ហា
៨.តណ្ហា[xxix] ជាបច្ច័យឲ្យកើតមាន ឧបាទាន, ៩. ឧបាទាន[xxx] ជាបច្ច័យឲ្យកើតមាន ភព, ១០. ភព[xxxi] ជាបច្ច័យឲ្យកើតមាន ជាតិ, ១១.ជាតិ[xxxii] ជាបច្ច័យនៃ ជរា ព្យាធិ មរណៈ
១២.មរណៈ[xxxiii] ជាបច្ច័យឲ្យកើតអវិជ្ជា ។

ការជាប់ប្រទាក់គ្នាវិលវល់ជាបន្តបន្ទាប់ឥតដាច់ នៃប្រវាក់ទាំង ១២ កងនេះ ឈ្មោះថា បដិច្ចសមុប្បាទ។ ទុក្ខវេទនា ការដឹងអំពីទុក្ខ គឺការលំបាកខាងផ្លូវកាយ បណ្តាលមកអំពីការកើត (ជាតិ), ការចាស់(ជរា), ការឈឺ(ព្យាធិ) និងការស្លាប់(មរណៈ)។ ចំណែកទោមនស្សវេទនា ឬទុក្ខវេទនាខាងផ្លូវចិត្ត មានដូចជាសេចក្តីសោកស្តាយ, ខ្សឹកខ្សួល, តូចចិត្ត, ទង្គឹះតានតឹងចិត្ត បណ្តាលមកអំពីកិលេសគឺមោហៈ លោភៈ ទោសៈរបស់មនុស្សសត្វគ្រប់រូបក្នុងដំណើរជីវិត គឺ ការកើត (ជាតិ), ការចាស់(ជរា), ការឈឺ(ព្យាធិ) និងការស្លាប់(មរណៈ)នេះឯង។ ដើម្បីបំបាត់សេចក្តីសោកស្តាយ សេចក្តីទោមនស្ស សេចក្តីចង្អៀតចង្អល់ចិត្ត សេចក្តីខ្សឹកខ្សួល, សេចក្តីតូចចិត្ត, ទង្គឹះតានតឹងចិត្តទាំងនេះ គឺត្រូវបំបាត់អាសវក្កិលេសគឺ តណ្ហា ឧបាទាន ភព ជាតិ ជាដើម ផុតចាកចេញពីសន្តានចិត្តជាមុនសិន។ ចំពោះមនុស្សបុថុជ្ជន[xxxiv] មានទុក្ខខាងផ្លូវកាយផង ថែមទាំងមានទោមនស្សដែលជាទុក្ខផ្លូវចិត្តថែមមួយកម្រិតទៀត។ រីឯអរិយបុគ្គល[xxxv]មានតែទុក្ខតាមផ្លូវកាយប៉ុណ្ណោះ ព្រោះបានលះអស់នូវ សំយោជនៈ ឬអាសវក្កិលេសដែលជាគ្រឿងត្រាំសៅហ្មងអស់ក្នុងសន្តាន ។

២.២.៣.ទុក្ខនិរោធអរិយសច្ច

ទុក្ខនិរោធអរិយសច្ច គឺជាការរម្ងត់ទុក្ខពិតប្រាជក, ឬដំណើរអស់ទុក្ខ(ទុក្ខក្ស័យ) ឬហៅថា ទុក្ខនិរោធ (សេចក្តីរលត់ទុក្ខ) ឬហៅថា និព្វាន (ឬ និរ្វាណ)។ និព្វាន គឺជាឈ្មោះធម្មជាតិឬចិត្តមួយបែបដែលចេញផុតស្រឡះចាកតណ្ហាដែល

ចាក់ស្រេះទាក់ធ្លាក់រួបរឹតក្នុងចិត្ត គឺអស់មានកម្មជដែលៗ (បុនប្បុនក្កម្ម) តទៅទៀត ។

ទុក្ខនិរោធអរិយសច្ច ឬនិព្វាន ជាបរមត្ថធម៌ មានអត្ថន័យសុខុមល្អិតហួសវិស័យនៃបុថុជ្ជន លុះតែបុថុជ្ជនអ្នកធុញទ្រាន់នឿយណាយរសាយចិត្ត ឃ្លាតចាកកម្មជដែលៗទើបយល់ឃើញព្រឹលៗ ថាមាននិព្វានពិតមែន។

សម្រាប់ព្រះពុទ្ធ, ព្រះបច្ចេកពុទ្ធ, ព្រះអរហន្តខីណាស្រព ទាំងឡាយ មានគោលដៅខ្ពស់បំផុតគឺមិនត្រឹមតែនិព្វានប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែគឺបរិនិព្វានដែលជាការរម្ងត់អស់ខន្ធ៥(ខន្ធនិព្វាន) លែងកើតស្លាប់ក្នុងវាលវដ្តសង្សារទៀត មានតែបរមសុខ ហៅថា ឯកន្តបរមសុខ ។

២.២.៤.មគ្គអរិយសច្ច

មគ្គអរិយសច្ច ឬទុក្ខនិរោធគាមិនី ឬបដិបទាអរិយសច្ច ឬមគ្គសច្ច ឬសម្មាមគ្គ[xxxvi] គឺជាសេចក្តីប្រតិបត្តិ ជាផ្លូវ ជាវិធី ឬជាគន្លងឧបាយនាំឲ្យរម្ងត់ទុក្ខពិតប្រាកដ។ ផ្លូវជាឧបាយឲ្យរលត់ទុក្ខទាំងឡាយមានអង្គ៨ គឺ៖ ១.សម្មាទិដ្ឋិ[xxxvii] ២.សម្មាសង្កប្ប[xxxviii] ៣.សម្មាវាចា[xxxix] ៤.សម្មាកម្មន្ត[xl] ៥.សម្មាអាជីវៈ[xli] ៦.សម្មាវាយាមៈ[xlii], ព្យាយាមត្រឹមត្រូវ, ៧.សម្មាសតិ[xliii] ៨.សម្មាសមាធិ[xliv], ដំណើរតាំងចិត្តខ្ជាប់ខ្ជួនត្រូវ។ អដ្ឋង្គិកមគ្គគឺជាផ្លូវប្រតិបត្តិនៃបញ្ញា សីល សមាធិ ដែលមានលំដាប់ដូចតទៅ៖ **ក.បញ្ញា**[3] [xlv] គឺ ១.សម្មាទិដ្ឋិ ២.សម្មាសង្កប្ប **ខ.សីល**[xlvi] គឺ ៣.សម្មាវាចា, ៤.សម្មាកម្មន្ត, ៥.សម្មាអាជីវៈ **គ.សមាធិ**[xlvii] គឺ ៦.សម្មាវាយាមៈ ៧.សម្មាសតិ, ៨.សម្មាសមាធិ។

នៅពេលមានការចម្រើនបញ្ញាត្រឹមត្រូវគឺការយល់ដឹងត្រឹមត្រូវនិងមានការត្រិះរិះត្រឹមត្រូវមានឡើង ការប្រព្រឹត្តិសីលត្រឹមត្រូវ គឺអំពើ និងសកម្មភាពផ្លូវ កាយ វាចា ចិត្ត ត្រឹមត្រូវ នឹងកើតមាន ហើយសមាធិ គឺសេចក្តីសុខស្ងប់ចិត្ត ក៏នឹងកើតមានដែរ។ ដូចគ្នានេះដែរ ការប្រព្រឹត្តិសីលបានត្រឹមត្រូវ សម្មាសមាធិ នឹងកើតមាន ហើយឱកាសនៃការធ្វើវិបស្សនាដើម្បីចម្រើនបញ្ញាក៏អាចនឹងកើតមានឡើងដែរ។ សីល សមាធិ បញ្ញា ប្រៀបដូចជាមុំ៣នៃជើងក្រាន ខ្វះណាមួយមិនបាន គឺត្រូវសហការគ្នាជានិច្ច។

ការប្រតិបត្តិ សីល សមាធិ បញ្ញា និងការប្រតិបត្តិអដ្ឋង្គិកមគ្គ គឺមានន័យដូចគ្នា។ សីល សមាធិ បញ្ញា គឺជាមជ្ឈិមាបដិបទា(វិធីកណ្តាល) ដែលមនុស្សអាចយល់ និង ប្រតិបត្តិបានដោយមិនងាយស្រួលពេកហើយក៏មិនពិបាកហួសហេតុពេកដែរ។ វិធីកណ្តាលនេះ គឺជាទ្រឹស្តីដែលមនុស្សទូទៅអាចអនុវត្ត ប្រព្រឹត្តិទៅបានតាមឧបនិស្ស័យរៀងខ្លួន។ មូលដ្ឋានបដិបត្តិគោលការណ៍នេះអាចធ្វើជាប្រក្រតីក្នុងជីវិតប្រចាំថ្ងៃ។ គេអាចធ្វើការហ្វឹកហាត់តាមវិធីវិបស្សនា ដោយផ្តើមពីធម្មចរិយា នៃការប្រតិបត្តិ

[3] សូមមើល បិដក ភាគ ៨២ ចាប់ពីទំព័រទី ៨៣ ដល់ ៩៨

សីល ឲ្យត្រឹមត្រូវ។ ការប្រតិបត្តិ សីល ត្រឹមត្រូវ មូលដ្ឋានសម្រាប់ ចម្រើន សមាធិ ការធ្វើចិត្តឲ្យមូល ហើយការធ្វើចិត្តឲ្យបរិសុទ្ធផូរផង់ នឹងសម្រេចឡើងបានដោយសារបញ្ញា គឺគតិបណ្ឌិតនៃការយល់ច្បាស់អំពីភាពពិតឥតបន្ទំ។ ការប្រតិបត្តតាមអដ្ឋង្គិកមគ្គ ឬ ប្រតិបត្តិ សីល សមាធិ បញ្ញា នាំឲ្យសម្រេចបាននូវ ឧត្តរិមនុស្សធម្ម មានដូចជា ៖

១. ឈាន [xlviii], គុណជាតសំរាប់ដុតបង់នូវកិលេស បានខាង បឋមជ្ឈាន ទុតិយជ្ឈាន តតិយជ្ឈាន ចតុត្ថជ្ឈាន។

២. វិមោក្ខ[xlix] គុណធម៌ដែលផុតស្រឡះចាករាគៈ ជាដើម) បានខាង សុញ្ញតវិមោក្ខ អនិមិត្តវិមោក្ខ អប្បណិហិតវិមោក្ខ។

៣.សមាធិ, សភាពដែលដំកល់ចិត្តស្មើមាំល្អក្នុងអារម្មណ៍ បានខាង សុញ្ញតសមាធិ អនិមិត្តសមាធិ អប្បណិហិតសមាធិ។

៤.សមាបត្តិ[l], គុណជាតិដែលដល់ព្រម បានខាង សុញ្ញតសមាបត្តិ អនិមិត្តសមាបត្តិ អប្បណិហិតសមាបត្តិ។

៥.ញាណទស្សនៈ[li], កិរិយាឃើញដោយបញ្ញា បានខាង ត្រៃវិជ្ជា[lii] គឺសេចក្តីដឹងវិសេស៣យ៉ាង។

៦.មគ្គភាវនា, កិរិយាចំរើននូវមគ្គ បានខាង សតិប្បដ្ឋាន៤ សម្មប្បធាន៤ ឥទ្ធិបាទ៤ ឥន្ទ្រិយ៥ ពល៥ ពោជ្ឈង្គ៧ មគ្គប្រកបដោយអង្គ៨ដ៏ប្រសើរ។

៧. ផលសច្ឆិកិរិយា, ដំណើរធ្វើឲ្យច្បាស់លាស់នូវផល បានខាង ធ្វើឲ្យច្បាស់លាស់នូវសោតាបត្តិផល ធ្វើឲ្យច្បាស់លាស់នូវសកទាគាមិផល ធ្វើឲ្យច្បាស់លាស់នូវនូវអនាគាមិផល ធ្វើឲ្យច្បាស់លាស់នូវអរហត្តផល។

៨. កិលេសប្បហាន, កិរិយាលះបង់កិលេសបានខាង កិរិយាលះបង់រាគៈ លះបង់ទោសៈ លះបង់មោហៈ។

៩. វិនីវរណតា ចិត្តស្ស, ចិត្តមាននីវរណធម៌ប្រាសហើយ បានខាង ការហាមឃាត់ចិត្តចាករាគៈ ហាមឃាត់ចិត្តចាកទោសៈ ហាមឃាត់ចិត្តចាកមោហៈ។

១០. សុញ្ញាគារេ អភិរតិ, សេចក្តីត្រេកអរក្នុងផ្ទះដ៏ស្ងាត់ បានខាង សេចក្តីត្រេកអរក្នុងផ្ទះស្ងាត់ដោយបឋមជ្ឈាន សេចក្តីត្រេកអរក្នុងផ្ទះស្ងាត់ដោយទុតិយជ្ឈាន សេចក្តីត្រេកអរក្នុងផ្ទះស្ងាត់ដោយតតិយជ្ឈាន សេចក្តីត្រេកអរក្នុងផ្ទះស្ងាត់ដោយចតុត្ថជ្ឈាន។

សម្រាប់ពុទ្ធបរិស័ទមានធុរៈ២ប្រភេទ៖ អ្នកប្រតិបត្តិគន្ថធុរៈ និង អ្នកវិបស្សនាធុរៈ។

គន្ថធុរៈជាដំណើរជំពាក់ដោយកិច្ច, ដំណើររវល់ជាប្រក្រតីផ្នែកកិច្ចការរៀនសូត្រ ខាងបរិយត្តិ ពោលគឺការហាត់រៀនសូត្រ ទន្ទេញឱ្យចាំចេះស្ទាត់មាត់នូវពុទ្ធដីកាដែលមានចែងក្នុងគម្ពីរពុទ្ធសាសនាមានព្រះត្រៃបិដកជាដើម។ ចំណែកវិបស្សនាធុរៈ គឺជាដំណើរជំពាក់ដោយកិច្ច ឬរវល់ជាប្រក្រតីផ្នែកកិច្ចខាងវិបស្សនា គឺអប់រំកាយ

ចិត្ត សង្រួមឥន្ទ្រិយឱ្យបានត្រឹមត្រូវល្អ ដោយការពិនិត្យមើលជាប្រចាំនូវសភាពចិត្តរបស់ខ្លួន។ វិបស្សនាធុរៈ ប្រព្រឹត្តិទៅតាមសតិបដ្ឋានវិបស្សនា គឺមិនមែនតាមពិធីអធិកអធម[liii] ឬតាមពិធីអធិកអធម្ម(ឬ អធិកអធម៌)[liv] នោះឡើយ។

២.៣.សតិបដ្ឋានវិបស្សនា

សតិបដ្ឋានវិបស្សនា ជារបៀបហាត់ពិចារណាឲ្យឃើញច្បាស់នូវដំណើរសង្ខារធម៌ តាមការណ៍ពិត ដោយការតាំងស្មារតី(សតិ)នឹកដល់កាយ, វេទនា, ចិត្ត, និង ធម៌ ឲ្យឃើញច្បាស់តាមពិត។ សតិបដ្ឋានវិបស្សនា អាចធ្វើបានគ្រប់ពេល គ្រប់ទីកន្លែងនិងគ្រប់ឥរិយាបទ ប៉ុន្តែសតិ(ស្មារតី) ដែលប្រសើរបំផុត គឺនៅពេលអង្គុយនៅទីនិង ពេលដ៏សមគួរ។

១.សតិនឹកដល់កាយ៖

ក.សតិក្នុងការដកដង្ហើម (អានាបានសតិ)

ខ.រលឹកដល់ឥរិយាបថដើរ ឈរ អង្គុយ ដេក

គ.នឹកអំពីសេចក្ដីយល់ច្បាស់ សម្បជញ្ញៈ

ឃ.នឹកពិចារណាលើ ភាពមិនស្អាតរបស់កាយ (បដិកូលមនសិការៈ)

ង.នឹកពិចារណាលើ មហាភូតរូប៤គឺ៖ បឋវី (ដអាបោ(ទឹក) តេជោ(ភ្លើង) និងវាយោ(ខ្យល់)។

ច.នឹកដល់ការស្មឹងស្មាតនៅទីស្មសាន (អសុភនិមិត្ត)

២.សតិនឹកដល់វេទនា៖

ក.សុខវេទនា ទុក្ខវេទនា ឬឥតសុខឥតទុក្ខវេទនា

ខ.វេទនាជាលោកិយ ឬវេទនាជាផ្លូវចិត្ត

៣.សតិនឹកដល់ចិត្ត៖

ក.សរាគំ (មានរាគៈ) ឬវីតរាគំ (គ្មានរាគៈ)

ខ.សទោសំ(មានទោសៈ) ឬវីតទោសំ (គ្មានទោសៈ)

គ.សមោហំ (មានមោហៈ) ឬវីតមោហំ (គ្មានមោហៈ)

ឃ.សង្ខិត្តំ (ចិត្តរួញថយ) ឬវិក្ខិត្តំ (ចិត្តរាយមាយ)

ង.មហគ្គតំ(ចិត្តដ៏ឧត្តម) ឬអមហគ្គតំ(ចិត្តមិនឧត្តម)

ច.សឧត្តរំ(ចិត្តដ៏ទៃខ្ពស់ជាង) ឬអនុត្តរំ(គ្មានចិត្តដ៏ទៃខ្ពស់ជាង)

ឆ.សមាហិតំ(ចិត្តស្ងប់ស្ងៀម) ឬអសមាហិតំ(ចិត្តមិនស្ងប់ស្ងៀម)

ជ.វិមុត្តំ(ចិត្តរួចរំដោះ) អវិមុត្តំ(ចិត្តមិនរួចរំដោះ)

៤.សតិនឹកដល់ធម្ម(ឬធម៌)៖ ក.នីវរណធម៌

ខ.ឧបាទានក្ខន្ធ គ.អាយតនៈនិងសំយោជនៈ

ឃ.កត្តានៃការត្រាស់ដឹងពោជ្ឈង្គ៧ ង.អរិយសច្ច៤

សតិបដ្ឋានវិបស្សនា ជាផ្លូវមួយដើម្បីសេចក្ដីបរិសុទ្ធនៃសត្វទាំងឡាយ ដើម្បីឈ្នះលើសេចក្ដីស្ដាយស្រណោះនិងខ្សឹកខ្សួល ដើម្បីរំលត់បង់នូវសេចក្ដីឈឺចាប់និង សេចក្ដីសោក ដើម្បីដើរលើផ្លូវពិត ដើម្បីព្រះនិព្វាន ។

២.៤.សំយោជនៈ ១០

សំយោជនៈ(ស័ង-យោជៈនៈ)(ន.) (សំយោជន ឬសញ្ញោជន) កិលេសជាគ្រឿងប្រកបចិត្ត គឺ កិលេសរឹងត្អឹងជាគ្រឿងទាក់ទាក់រួបរឹត ដែលអាស្រ័យនៅនឹងចិត្ត។ សំយោជនៈ ជាគ្រឿងញាំងចិត្តឲ្យជាប់ដោយកិលេស ជាគ្រឿងចងក្រៀកសត្វឲ្យជាប់ក្នុងវដ្តសង្សារ គឺការវិលកើត

វិលស្លាប់ឥតឈប់ឈរ។ សំយោជនៈអាចប្រៀបបានទៅនឹងខ្សែច្រវាក់ដែលចងភ្ជាប់កដៃ កជើង មិនឲ្យរួចខ្លួនទៅកាន់ព្រះនិព្វានបាន។ លុះត្រាតែបុគ្គលអ្នកប្រតិបត្តិធម៌ផ្តាច់សំយោជនៈឲ្យអស់រលីង នោះទើបអាចសម្រេចអរហត្តផល ដែលជាទីបំផុតនៃសេចក្តីទុក្ខ ពោលគឺនិព្វាន។ សំយោជនៈ១០ប្រការៈ សំយោជនៈជាន់ទាប៥ និងជាន់ខ្ពស់៥។

២.៤.១.ឱរម្ភាគិយសញ្ញោជនៈ សំយោជនៈជាន់ទាបមាន៥គឺៈ ១-សក្កាយទិដ្ឋិ[lv] គឺការឃើញខន្ធ៥ថាជារបស់ខ្លួន ២-វិចិកិច្ឆា[lvi] គឺសេចក្តីសង្ស័យស្ទាក់ស្ទើរ ៣-សីលពត្តបរាមាស[lvii] គឺការជាប់ជំពាក់ចិត្តទៅក្នុងកិច្ចខាងសាសនា ការបួងសួងអប្បិយជំនឿផ្សេងៗ ៤-កាមរាគៈ គឺសេចក្តីតម្រេកក្នុងកាម ៥.បដិឃៈ គឺសេចក្តីប្រាថ្នាការអាក្រក់ ថ្នាំងថ្នាក់ ទើសទាស់ក្នុងចិត្ត។

២.៤.២.ឧទ្ធម្ភាគិយសញ្ញោជនៈ សំយោជនៈជាន់ខ្ពស់មាន៥គឺៈ ៦-រូបរាគៈ គឺតម្រេកក្នុងរូបភព, ៧- អរូបរាគៈ គឺតម្រេកក្នុងអរូបភព, ៨-មានៈ គឺសេចក្តីប្រកាន់មាំ ៩- ឧទ្ធច្ចៈ គឺចិត្តរសាប់រសល់ ១០- អវិជ្ជា គឺសេចក្តីល្ងង់ ឬសេចក្តីមិនដឹង ។

មាគ៌ានាំទៅដល់ការអស់ទៅនៃសំយោជនៈជាន់ទាបទាំង៥ដំបូងគឺធ្វើឡើងតាមរយៈការប្រតិបត្តិឲ្យបានសម្រេចឈាននិងវិបស្សនា ដែលត្រូវតែធ្វើទាំង២ ជាមួយគ្នាដោយអាក់ខានមិនបាន។ ព្រះពុទ្ធបានសំដែងទុកថាៈ "ការលះកាត់ចោលនូវសំយោជនៈទាំងឡាយ នៅពេលដែលបុគ្គលម្នាក់ដឹងនិងមើលឃើញភាពប្រែប្រួលនៃអាយតនៈទាំង១២(អនិច្ចំអាយតនៈ១២) ពាក់ព័ន្ធនឹងវិញ្ញាណទាំង៦ នៃផស្សៈ និង វេទនា ។[4] ក្នុងន័យស្រដៀងនេះដែរ ព្រះពុទ្ធបានសំដែងទុកថាៈ "ការដីករំលើងសំយោជនៈ នៅពេលខ្លួនគេដឹងនិងមើលឃើញថា អនត្តានៃឥន្ទ្រិយទាំង៦ ឥន្ទ្រិយារម្មណ៍, ផស្សៈ និង អារម្មណ៍រំកើប។

៣.ព្រះសង្ឃ

ពុទ្ធបរស័ទ មានភិក្ខុ ភិក្ខុនី សាមណេ ឧបាសក ឧបាសិកា គឺចាត់ជាពុទ្ធសាវ័កដ៏សំខាន់សម្រាប់ពុទ្ធសាសនា។ ភិក្ខុ ឬព្រះសង្ឃ ឬព្រះភិក្ខុសង្ឃ គឺពួកក្រុមដែលប្រព្រឹត្តបតិបត្តិតាមគន្លងព្រះធម៌នៃព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធ។ ព្រះសង្ឃ ជាពុទ្ធសាវ័ក ជាអ្នកប្រតិបត្តិល្អ ប្រតិបត្តិត្រង់តាមផ្លូវមជ្ឈិមាបដិបទា(អដ្ឋង្គិកមគ្គ) ដើម្បីចេញចាកទុក្ខ និងប្រតិបត្តិដ៏សមគួរដល់សាមីចិកម្ម[lviii]។ ព្រះសង្ឃមានពីរពួកគឺ អរិយសង្ឃ និង សម្មតិសង្ឃ។ អរិយសង្ឃឬអរិយបុគ្គល គឺសង្ឃជាព្រះអរិយៈទាំងឡាយបានដល់ សោតាបន្នបុគ្គល១ សកទាគាមិបុគ្គល១ អនាគាមិបុគ្គល១ អរហន្តាខីណាស្រព១។ ព្រះអរិយសង្ឃទាំង៤ពួកនេះលោកចាត់ទុកថាជាសង្ឃរតនៈដ៏ប្រសើរសម្រាប់

[4] សូមមើលគម្ពីរសំយុត្តនិកាយ

សត្វលោក។ ចំណែក សម្មតិសង្ឃ គឺសង្ឃជាបុថុជ្ជននៅឡើយ មិនទាន់បានសម្រេចមគ្គផលអ្វីឡើយ គឺបួសជាសង្ឃដើម្បីរៀនសូត្រ ឬគ្រាន់តែគម្រប់កិច្ចតាមការសន្មតប៉ុណ្ណោះ ព្រោះបុគ្គលទាំងនេះនៅមានសំយោជនៈកិលេសដូចគ្រហស្ថជា ឧបាសក ឧបាសិកា និងបុថុជ្ជនទូទៅដែរ។

៣.១. អរិយសង្ឃ ឬ អរិយបុគ្គល[5]

ចំពោះគ្រហស្ថជាបុថុជ្ជនពិបាកលះបង់ដាច់នូវសំយោជនៈបានឡើយព្រោះចិត្តជាប់ស្អិតអារម្មណ៍លោកិយ ពោរពេញដោយលោកធម៌ទាំង៨គឺ៖ មានលាភអត់លាភ មានយសអត់យស សរសើរនិន្ទា សុខនិងទុក្ខ។ ប្រសិនបុគ្គលណាលះបង់ចោលបាន នោះនឹងក្លាយជាអរិយបុគ្គល មិនថាបុគ្គលនោះជាអ្នកបួសជាភិក្ខុសង្ឃ ឬជាឧបាសក ឧបាសិកា គ្រហស្ថធម្មតាឡើយ។ អរិយបុគ្គល មិនសម្គាល់លើទម្រង់នៃការស្លៀកពាក់ឬ ទម្រង់ណាមួយឡើយ។ អរិយបុគ្គល ឬ អរិយសង្ឃ គឺជាមនុស្សដែលបានលះចោលសំយោជនៈ។ ព្រះពុទ្ធសាសនា ចែកអរិយបុគ្គលមាន៤ ពួកគឺ៖

៣.១.១.សោតាបន្នបុគ្គល ជាអ្នកលះបង់ដាច់ស្រឡះសំយោជនៈ៣គឺ៖

1.សក្កាយទិដ្ឋិ, ប្រកាន់ខន្ធ៥ថាជារបស់ខ្លួន

2. វិចិកិច្ឆា, សេចក្តីសង្ស័យលើព្រះធម៌

3.សីលព្វតបរាមាសអប្បិយជំនឿខុសពីការពិត

តាមពុទ្ធសាសនាសោតាបន្នបុគ្គល មានកម្មគឺកើតក្នុងឋានមនុស្សលោក ឬទេវលោក យ៉ាងច្រើន៧ជាតិទៀតប៉ុណ្ណោះ។

៣.១.២.សកទាគាមិបុគ្គល ជាលះសំយោជនៈ៥ (គឺ៣ខាងដើម និងថែម២ទៀត) គឺ៖

4.កាមរាគ, ត្រេកត្រអាលក្នុងកាមទាំងឡាយ

5.បដិឃៈ, ចង្អៀតទើសចិត្តដោយក្តីក្រោធខឹង

ប៉ុន្តែ នៅសល់ រាគៈ ទោសៈ មោហៈ ស្តួចស្តើងបំផុតដែលលះមិនទាន់អស់។ សកទាគាមិបុគ្គលមានកម្មគឺកើតក្នុងឋានមនុស្សលោក យ៉ាងច្រើន១ជាតិទៀតប៉ុណ្ណោះ។

៣.១.៣.អនាគាមិបុគ្គល ជាអ្នកដែលលះបង់សំយោជនៈជាន់ទាបទាំង៥ខាងលើ បានដាច់ស្រឡះ គ្មាននៅសេសសល់ រាគៈ ទោសៈ មោហៈ អ្វីឡើយ។ អនាគាមិបុគ្គ នៅសល់ ១ជាតិកំណើតក្នុង សុទ្ធាវាសព្រហ្មប៉ុណ្ណោះ។

៣.១.៤.អរហត្តបុគ្គល

អរហត្តបុគ្គល(អៈរ៉ៈហ័ត បុក-គល់) ឬព្រះអរហន្តាខីណាស្រព ជាអ្នកសម្រេចលោកុត្តរធម៌ថ្នាក់ខ្ពស់បំផុត, គឺជាអ្នកបានលះបង់សំយោជនៈទាំង១០ ដាច់ស្រឡះគ្មានសេសសល់(គឺ៥ខាងដើម និងថែម៥ទៀត) គឺ៖

6. រូបរាគៈ, ជាប់ជំពាក់នឹងរូប

[5] សុត្តន្តបិដក ខុទ្ទកនិកាយ បដិសម្ភិទាមគ្គ ទិដ្ឋិកថា សក្កាយទិដ្ឋិនិទ្ទេស បិដកលេខ ៧០ ទំព័រ ៤៨-៤៩

7. *អរូបរាគៈ, ជាប់ជំពាក់នឹងអរូប*
8. *មានៈ, សេចក្ដីប្រកាន់ និង រឹងត្អឹង*
9. *ឧទ្ធច្ចៈ, សេចក្ដីរាយមាយ*
10. *អវិជ្ជា, ភាពងងឹតល្ងង់ មិនយល់ការពិត*

៣.២. ឧបាសក ឧបាសិកា

ឧបាសក ឧបាសិកា ជាពុទ្ធបរិស័ទ[6]ទាំងឡាយណាដែលស្មគ្រចិត្តសមាទាន នូវសិក្ខាបទ[7] គឺចេតនាជាហេតុវៀរចាកកិរិយាធ្វើនូវអំពើបាបសៅហ្មងទាំងឡាយ តាមឧបនិស្ស័យរៀងខ្លួន។

៣.២.១. ឧបាសក ឧបាសិកាកាន់សីល៥

គឺពុទ្ធបរិស័ទជាគ្រហស្ថ បុថុជ្ជនដែលស្មគ្រចិត្តសិក្សារក្សានូវនិច្ចសីល ឬសីល៥(បញ្ចសីល) បានដល់អង្គនៃសិក្ខាបទប្រាំ គឺវៀរចាកៈ ១.បាណាតិបាត[lix]ការសម្លាប់សត្វ ។ ២.អទិន្នាទាន[lx] ការកាន់យករបស់ដែលគេមិនបានឲ្យដោយកាយ ឬវាចា ពោលគឺការលួចទ្រព្យគេ។ ៣.កាមេសុមិច្ឆាចារ[lxi] ការប្រព្រឹត្តខុសក្នុងកាមគុណទាំងឡាយ ។ ៤.មុសាវាទ[lxii] ការពោលពាក្យមិនពិត គឺពោលពាក្យកុហក។ ៥.សុរាមេរយ ការសេពនូវទឹកស្រវឹងគឺសុរា និងមេរ័យ។ [lxiii]

អ្នកប្រព្រឹត្តិល្មើសកន្លងសិក្ខាបទទាំង៥នេះ នឹងធ្លាក់ទៅអបាយភូមិណាមួយជាមិនខាន។ អបាយភូមិ គឺជាទីឬស្ថានដែលមិនមានសេចក្ដីចម្រើន មាន៤យ៉ាងគឺៈ នរកឬនិរយភូមិ១[lxiv] បេត្តវិស័យ១[lxv] អសុរកាយ១[lxvi] តិរច្ឆាន១[lxvii] ។

៣.២.២. ឧបាសក ឧបាសិកាកាន់សីល៨

ឧបាសក ឧបាសិកាខ្លះទៀត ជាពុទ្ធបរិស័ទកាន់សីល៨ ជារៀងរាលថ្ងៃ ឬរៀងរាល់ថ្ងៃសីល។ អ្នកកាន់សីល៨ ត្រូវថែមសិក្ខាបទ៣ទៀតទៅលើសិក្ខាបទ៥ខាងដើម។សិក្ខាបទទាំង៣នោះគឺៈ ៦.វិកាលភោជនា កិរិយាបរិភោគនូវភោជនាហារក្នុងកាលខុស។ ៧.នច្ចគីតវាទិតវិសូកទស្សនា កិរិយារាំច្រៀងប្រគំនិងការមើលល្បែងផ្សេងៗ ដែលជាសត្រូវដល់កុសលធម៌។ ៨.មាលាគន្ធវិលេបនធារណបណ្ឌនវិភូសនដ្ឋានា ការទ្រទ្រង់ ការប្រដាប់ និងការតាក់តែងស្អិតស្អាងរាងកាយដោយផ្កាកម្រង គ្រឿងក្រអូប និងគ្រឿងលាបផ្សេងៗ ។

៣.២.៣. ឧបាសក ឧបាសិកាកាន់សីល១០ *គឺគ្រហស្ថដែលភាគច្រើនជាមនុស្សវ័យចាស់ដែលគេច្រើនហៅថាដូនជី តាជី ។ ដូនជី តាជី អ្នកកាន់សីល១០ត្រូវថែមសិក្ខាបទ២ទៀតទៅលើសិក្ខាបទ៨ខាងលើ គឺៈ ៩. ឧច្ចាសយនមហាសយនា ការស្នាក់នៅសេនាសនៈដ៏ខ្ពស់ហួសប្រមាណ និងសេនាសនៈដ៏ប្រសើរ ។ ១០.ជាតរូបរជតប្បដិគ្គហណា ការកាន់យកនូវមាសនិងប្រាក់ដោយ*

---

[6] *សុត្តន្តបិដក មជ្ឈិមនិកាយ មូលបណ្ណាសក ភាគ២០ ទំព័រ ៣២១ និង៣២២។*

[7] *បិដក លេខ៨២ អភិធម្មភាជនីយ ទំព័រ ១ ដល់១៦*

ខ្លួនឯង ឬប្រើអ្នកដទៃឲ្យទទួលកាន់យក ហើយត្រេកអរចំពោះមាសនិងប្រាក់នោះ ។

៣.២.៤.សាមណេរ

សាមណេរ ឬលោកនេន ជាកូនចៅឬផៅពង្សភេទប្រុសនៃសមណៈ ដែលបានលាចាកផ្ទះសម្បែង ទៅបួសជាបព្វជិតរស់នៅក្នុងវត្តអារាម គឺជាពុទ្ធសាសនិកអ្នកកាន់សីល ១០ដូចដូនជីតាជីដែរ ។

៣.២.៥. ភិក្ខុ

ព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធ ហៅថាភិក្ខុទាំងឡាយដែលបួសក្នុងសាសនាព្រះអង្គថាជាអរិយសាវ័ក[8] ដោយត្រូវប្រកាន់យកវិន័យ២២០សិក្ខាបទ។ អរិយសាវ័ក ឬសង្ឃសាវ័ក គឺជាសាវ័កកម្រិតខ្ពស់ជាឧបាសកឧបាសិកា។ អរិយសាវ័ក មិនលុះអគតិទាំង៤និងមិនៈ ១.សេពនូវការផឹកទឹកស្រវឹង គឺសុរា និងមេរ័យ ២.ការត្រាច់ទៅតាមច្រកល្ហកខុសកាល ៣.ការដើរមើលមហោស្រព ៤.លេងល្បែងភ្នាល់ ៥.ការសេពគប់បាបមិត្ត៦.សេចក្តីខ្ជិល។ ភិក្ខុសង្ឃ គឺជាអ្នកបួសរស់ក្នុងវត្តអារាម មានភេទឧត្តមជាងសាមណេរ, ជាអ្នកសូមរស់ដោយបិណ្ឌបាត,ជាសមណដែលសង្វេគក្នុងវដ្តសង្សារ, អ្នកខ្លាចបាបជានិច្ច ជាអ្នកព្យាយាមដុតបំផ្លាញកិលេសដែលជាអំពើអាក្រក់។ ភិក្ខុសង្ឃ គឺជាអ្នកស្មគ្រចិត្តកាន់វិន័យដែលមានចំនួន ២២០សិក្ខាបទ[9] ក្នុងការរស់នៅប្រចាំថ្ងៃនិងថ្ងៃឧបោសថ ក្នុងនោះក៏មានរួមបញ្ចូលសិក្ខាបទ១០ដូចដូនជីតាជីដែរ។ សិក្ខាបទរបស់ភិក្ខុមាន២២០ គឺៈ បារាជិក៤ សង្ឃាទិសេស១៣ អនិយត២ និស្សគ្គិយៈ៣០ ខុទ្ទកៈ(បាចិត្តិយៈ) ៩២ បាដិទេសនីយៈ៤ សេក្ខិយៈ៧៥ ។ ទីនេះសូមលើកយកតែអាបត្តិសំខាន់គឺ បរាជិក៤ សង្ឃាទិសេស១៣ និងអនិយត២ មកបង្ហាញប៉ុណ្ណោះ។

ក.បរាជិក៤ *គឺការប្រព្រឹត្តិកំហុសធ្ងន់៤យ៉ាងដែលមិនអាចកែបាន គឺកំហុសមិនអាចអត់ឱនបាន ដែលនាំឲ្យសង្ឃអស់ខ្លឹមសារជាភិក្ខុ ត្រូវបរាជ័យគឺត្រូវបង្ខំឲ្យសឹកលាចាកសិក្ខាបទជាភេទសង្ឃមកគ្រហស្ថវិញ។ បរាជិក៤ គឺៈ*

*១.**មេថុនធម្ម** ភិក្ខុសេពមេថុនធម្ម។*

*២.**អទិន្នាទាន** ភិក្ខុយកទ្រព្យដែលគេមិនបានប្រគេន គឺលួចទ្រព្យគេ ។*

*៣.**មនុស្សវិគ្គហ** ភិក្ខុក្លែងសម្លាប់មនុស្ស។*

*៤.**ឧត្តរិមនុស្សធម្ម** ភិក្ខុពោលអួតពីឧត្តរិមនុស្សធម្ម គឺធម៌របស់មនុស្សក្រៃលែងដែលមិនមានក្នុងខ្លួន។*

ខ.សង្ឃាទិសេស ១៣ *គឺកងអាបត្តិឬកំហុស១៣ដែលមានកម្រិតទាបជាងអាបត្តិបារាជិក។ ក្រុមភិក្ខុសង្ឃនឹងប្រជុំគ្នាដើម្បីវាយតម្លៃពីភាពធ្ងន់*

---

[8] សូមមើល បិដក ភាគ ១៩ - ទំព័រទី ៧១

[9] សូមមើល បិដក ភាគ ១៣ - ទំព័រទី ១២៩

ស្រាលនៃបទល្មើសដែលភិក្ខុបានធ្វើទាស់នឹងវិន័យទាំង២២០ សិក្ខាបទដើម្បីឲ្យភិក្ខុនោះទទួលកំហុស និង កែប្រែ ទើបសង្ឃអាចទទួលឲ្យចូលក្នុងគណៈវិញ ។ សង្ឃាទិសេស ១៣ គឺៈ

១.សុក្កវិសដ្ឋិ ក្លែងញុំាងទឹកសុក្កៈឲ្យកម្រើកឃ្លាតចាកទី។ **២.កាយសំសគ្គ** មានតម្រេកចាប់ពាល់កាយស្ត្រី។ **៣.ទុដ្ឋុល្លវាចា** មានតម្រេក និយាយពាក្យអាក្រក់ចំពោះនិមិត្តស្ត្រី។ **៤.អត្តកាមបារិចរិយា** មានតម្រេក និយាយល្បួងស្ត្រីឲ្យបម្រើខ្លួនដោយកាម។ **៥.សញ្ចរិត្ត** និយាយដឹកនាំឲ្យបុរស និង ស្ត្រីបានគ្នាជាប្តីប្រពន្ធ។ **៦.សញ្ញាចិកា** ភិក្ខុធ្វើកុដិបូកដោយកំបោរឬដីស្អិតដែលមិនមានអ្នកណាជាម្ចាស់របស់សម្រាប់ជាទីនៅរបស់ខ្លួន។ ត្រូវធ្វើឲ្យត្រូវនឹងប្រមាណគឺបណ្តោយ១២ ចំអាម ទទឹង៧ចំអាម ដោយចំអាមព្រះសុគត។ កាលដែលនឹងធ្វើនោះ ត្រូវឲ្យសង្ឃសំដែងទីឲ្យជាមុនសិន បើមិនបានឲ្យសង្ឃសំដែងឲ្យក្តីធ្វើឲ្យកន្លងហួសប្រមាណក្តី។សិក្ខាបទនេះហៅថាកុដិការក៏បាន។

៧.មហល្លក បើកុដិដែលធ្វើនោះ មានទាយកជាម្ចាស់របស់ ធ្វើឲ្យកន្លងហួសប្រមាណនោះបាន ប៉ុន្តែត្រូវឲ្យសង្ឃសំដែងទីឲ្យជាមុនហើយមិនបានឲ្យសង្ឃសំដែងទីឲ្យ។ **៨.អមូលក** ភិក្ខុក្រោធខឹងនឹងភិក្ខុឯទៀត ហើយក្លែងចោទគេដោយអាបត្តិបារាជិកមិនមានមូល។ **៩.អញ្ញភាគិយ** ភិក្ខុក្រោធខឹងភិក្ខុឯទៀត ហើយក្លែងរកលេសមកចោទគេដោយអាបត្តិបារាជិក។ **១០.សង្ឃភេទ** ភិក្ខុព្យាយាមបំបែកសង្ឃឲ្យបែកគ្នា ភិក្ខុដទៃហាមប្រាមមិនស្តាប់។ សង្ឃបានសូត្រសមនុភាសនកម្មដើម្បីឲ្យលះបង់តែមិនលះបង់។ **១១.ភេទានុវត្តក** ភិក្ខុប្រព្រឹត្តតាមភិក្ខុដែលបំបែកសង្ឃនោះ ភិក្ខុដទៃហាមប្រាមមិនស្តាប់។ សង្ឃបានសូត្រសមនុភាសនកម្មដើម្បីឲ្យលះបង់ តែមិនលះបង់។ **១២.ទុព្វចជាតិក** ភិក្ខុមានជាតិជាអ្នកប្រដៅក្រ ភិក្ខុឯទៀតឃាត់មិនស្តាប់។ សង្ឃបានសូត្រសមនុភាសនកម្មដើម្បីឲ្យលះបង់ ហើយមិនលះបង់។ **១៣.កិលទូសក** ភិក្ខុទ្រុស្តត្រកូល គឺភិក្ខុដែលប្រចុបប្រចែងគ្រហស្ថ។ សង្ឃបានបណ្តេញចេញពីវត្ត ហើយត្រឡប់ជាតិះដៀលសង្ឃវិញ សង្ឃបានសូត្រសមនុភាសនកម្មដើម្បីឲ្យលះបង់ ហើយមិនលះបង់ ។

គ.អនិយត២

១.អលំកម្មនិយ ភិក្ខុអង្គុយក្នុងទីកំបាំងក្អែកតែពីរនាក់ និងស្ត្រី បើមានមនុស្សដែលគួរជឿ បានពោលពាក្យចោទដោយអាបត្តិបីយ៉ាងគឺ បារាជិក សង្ឃាទិសេស ឬ បាចិត្តិយ អាបត្តិណាមួយ បើភិក្ខុទទួលប្តេជ្ញាដោយអាបត្តិណា ឬគេចោទចំពោះអាបត្តិណា អោយវិន័យធម៌ កាត់ទោសចំពោះ អាបត្តិនោះ។

២.នាលំកម្មនិយ ភិក្ខុអង្គុយក្នុងទីកំបាំងត្រចៀកតែពីរនាក់នឹងស្ត្រីបើមានមនុស្សដែលគួរជឿបានពោលដោយអាបត្តិពីរយ៉ាង គឺសង្ឃាទិសេស ឬ បាចិត្តិយ អាបត្តិណាមួយ បើភិក្ខុទទួលប្តេជ្ញា

ដោយអាបត្តិណា ឬគេចោទចំពោះអបត្តិណា អោយវិន័យធម៌កាត់ទោស ចំពោះអាបត្តិនោះ។

៣.២.៦. ភិក្ខុនី [10]

ភិក្ខុនីសង្ឃ គឺជាស្នមភេទស្រី ដែលបាន បោះបង់ជីវភាពជាគ្រហស្ថ រស់នៅដោយបិណ្ឌ បាតចង្ហាន់ រស់នៅក្នុងអាស្រម ឬកុដិ ក្នុងភាពក្រី ក្រនិងជាអ្នករក្សាព្រហ្មចរិយាធម៌ ជាអចិន្ត្រៃយ៍។ វិន័យសម្រាប់ភិក្ខុនីសង្ឃ ត្រូវគោរព និង ប្រតិបត្តិ សរុបទាំងអស់មាន ៣១១ សិក្ខាបទ។

ស្ត្រីដំបូងគេ ដែលបានបួសជាភិក្ខុនី នៅពុទ្ធ កាល គឺព្រះមហាជាបតីគោតមី ជាម្តាយមីង (ព្រះមាតុច្ឆា) ជាព្រះមាតាចិញ្ចឹមរបស់ព្រះពុទ្ធ បន្ទាប់មកមានស្ត្រីជាច្រើនទៀតចូលមកបួស ជា បន្តបន្ទាប់។ ដោយវិន័យសិក្ខាបទ និងបញ្ញា ប្រឈមខ្លាំងក្លាពេក សម័យក្រោយមក ភិក្ខុនីមិន មានវត្តមានទៀតឡើយ។

សេចក្តីសន្និដ្ឋាន

ព្រះពុទ្ធ ព្រះធម៌ ព្រះសង្ឃ គឺ ជាមូលដ្ឋាន គ្រឹះនៃពុទ្ធសាសនា។ ព្រះពុទ្ធ និងព្រះសង្ឃ គឺជា មនុស្សពិតៗដែលបានប្រតិបត្តិនូវព្រះធម៌ ហើយ បានសម្រេចនូវគុណប្រយោជន៍ គឺសេចក្តីសុខ-ចម្រើនដែលបានពីការប្រព្រឹត្តតាមព្រះធម៌នេះ។ ពុទ្ធសាសនាដើរតួសំខាន់ក្នុងជីវភាពសង្គមនិង នយោបាយក្នុងការរស់នៅប្រចាំថ្ងៃសម្រាប់ពុទ្ធ សាសនិកជន។ ចំណែកមនុស្សទូទៅដែលកាន់ សាសនាផ្សេងក៏ អាចនឹងសម្រេចនូវអានិសង្ស បានដែរ ប្រសិនបើអនុវត្តបានត្រឹមត្រូវតាមព្រះ ធម៌គឺចតុរារិយសច្ច។

ការសិក្សារៀនសូត្រ ព្រះធម៌ និងការចម្រើន សតិបដ្ឋានវិបស្សនាតាមមាគ៌ាដ៏ត្រឹមត្រូវរបស់ ព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធ ត្រូវពឹងលើគម្ពីរពុទ្ធសាសនា ជា ពិសេសគម្ពីរព្រះត្រៃបិដក និងពឹងលើព្រះភិក្ខុ សង្ឃឬអ្នកមានចំណេះដឹងត្រឹមត្រូវខាងពុទ្ធ សាសនា និងខិតប្រឹងប្រែងប្រតិបត្តិដោយខ្លួន ឯងផ្ទាល់។ គេមិនត្រូវយកពុទ្ធសាសនាធ្វើជា ល្បែងជំនឿដើម្បីបន់ស្រន់ដោយងងឹតងងុលឬ យកពុទ្ធសាសនាធ្វើជាមុខរបរជំនួញដើម្បីបោក ប្រាស់កោសកៀររកប្រយោជន៍ពីមនុស្សដូចគ្នា ឡើយ ផ្ទុយទៅវិញគួរលើកទឹកចិត្តដល់អ្នកមាន សទ្ធាក្នុងពុទ្ធសាសនាឱ្យចម្រើននូវបញ្ញាតាមគន្ថ ធុរៈឬវិបស្សនាធុរៈទៅតាមឧបនិស្ស័យរៀងខ្លួន។

[10] សូមមើល គម្ពីរ ភិក្ខុនីវិភង្គ

ឯកសារយោង/គន្ថនិទ្ទេស

១-ជួន ណាត : *វចនានុក្រមខ្មែរ, ការផ្សាយរបស់ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ បោះពុម្ពលើកទី៥ ឆ្នាំ១៩៦៧*

២-ស្រុង ចាន់ណា, *គេហទំព័រ៥០០០ឆ្នាំ* (https://5000-years.org/kh/)

៣- https://km.wikipedia.org/wiki/ព្រះពុទ្ធសាសនា

៤-យ័ញ មិញ គឿង (ភិក្ខុ គុណឃោសោ, វត្តស្វាយ ខេត្តគៀងយ៉ាង, វៀតណាម) (http://m.ti-kh.org/)

៥-ព្រះត្រៃបិដក ឈូកក្រហម (https://chhouk-krohom.com/)

៦-បណ្ឌិត ធម្មណាត, (ទីប្រឹក្សា គណៈកម្មការ ពុទ្ធិកសមាគមខ្មែរ វត្តខេមររតនារាម), (https://watkhmers.org/)

---

[i] ពាក្យថា រតនត្រ័យ មកពីពាក្យ រតនៈ+ត្រ័យ។ រតនៈ (រៈតៈន៉ៈ) រត្ន; រតន "វត្ថុឬរបស់ដែលញុំាងចិត្តឲ្យរីករាយ; ..." ត្បូង , កែវ; + ត្រ័យ (ត្រៃ, ៣)។ ពាក្យ រតនត្រ័យ ក្នុងពុទ្ធសាសនាត្រូវបានកំណត់ន័យយ៉ាងច្បាស់គឺសំដៅដោយត្រង់ចំពោះអង្គជាទីពឹង ទីរឭកទាំង៣គឺៈ ព្រះពុទ្ធ ព្រះធម៌ ព្រះសង្ឃ។ ចំណែកកែវមួយដោយឡែកៗ ហៅថា ពុទ្ធរតនៈ, ធម្មរតនៈ, សង្ឃរតនៈ, ឬថា ព្រះពុទ្ធរ័ត្ន, ព្រះធម៌រ័ត្ន, ព្រះសង្ឃរ័ត្ន ។ គេអាច ជំនួសពាក្យ រតនត្រ័យ ដោយពាក្យ ថា សរណត្រ័យ ដែលមានន័យថា ប្រជុំបីនៃសរណៈ គឺព្រះពុទ្ធ, ព្រះធម៌, ព្រះសង្ឃ បាន ប៉ុន្តែវាអាចច្រឡំនឹងតួអង្គជាទីពឹងនៃលទ្ធិព្រាហ្មណ៍។ តាមលទ្ធិព្រាហ្មណ៍ថា ប្រជុំបីនៃសរណៈ គឺព្រះព្រហ្ម, ព្រះសិវៈ, ព្រះវិស្ណុ។

[ii] ចតុរារិយសច្ច (ន.) អរិយសច្ច៤យ៉ាង ដែលជាការពិតពិតប្រាកដ ៤យ៉ាងដែលមានជម្រៅហួសពីសម្មតិសច្ចដែលសន្មតដោយបុគ្គល, គឺជាសច្ចសត្យានុម័តឬសច្ចបរានុម័ត៤យ៉ាងដែលជ្រៅជាងសច្ចអត្តនោម័ត។ ចតុរារិយសច្ច គឺៈ ១.សេចក្តីលំបាកពិតប្រាកដ (ទុក្ខអរិយសច្ចៈ) ២.ហេតុនៃសេចក្តីលំបាកពិតប្រាកដ (ទុក្ខសមុទិយអរិយសច្ចៈ) ៣.សេចក្តីសុខស្ងប់ពិតប្រាកដ(និរោធអរិយសច្ចៈ) ៤.របៀបត្រឹមត្រូវពិតបាកដដើម្បីវត្តប្រតិបត្តិទៅដល់សេចក្តីសុខស្ងប់(មគ្គអរិយសច្ចៈ)។ ការពិតទាំងនេះ គេមិនអាចយល់បានដោយប្រើចំណេះដឹងទូទៅធម្មតា(ពុទ្ធិសាមញ្ញ)ឡើយ គឺគេត្រូវការចាំបាច់នូវចំណេះដឹងវិទ្យាសាស្ត្រ(ពុទ្ធិវិទ្យាសាស្ត្រ) និងចំណេះដឹងទស្សនវិជ្ជា(ពុទ្ធិទស្សនវិជ្ជា)ដើម្បីយល់ និងបកស្រាយបំភ្លឺ ពន្យល់បង្ហាញ។ ចតុរារិយសច្ច (ទុក្ខ សមុទិយ និរោធ មគ្គ) និង បរមត្ថធម៌ (នាមរូបំ អនិច្ចំ ទុក្ខំ អនត្តា) ជាដើម។ នាមរូបំ អនិច្ចំ ទុក្ខំ អនត្តា គឺអ្វីៗតែងតែប្រែប្រួល ហើយរងការលំបាកដោយសម្ពាធ ហើយមិនមែនជារបស់ខ្លួនឡើយ គឺមានន័យថា បន្ទាប់ពីស្លាប់ ជីវិតមិនរលត់សូន្យឡើយ គឺបន្តភពថ្មី មិនមែនក្នុងន័យថា ព្រលឹងអចិន្ត្រៃយ៍ អមតៈនោះទេ។ បញ្ហាប្រឈមរបស់មនុស្សជាតិ គឺនៅក្នុងពេលបច្ចុប្បន្ន មិនមែននៅក្នុងអតីតកាល ឬអនាគតកាលឡើយ។ សមាទិដ្ឋិ បដិសេធសកាយទិដ្ឋី និងមិនទទួលយកទិដ្ឋិហួសហេតុទាំង២យ៉ាងៈ គឺសស្សតទិដ្ឋិ (Eternalism) និងឧច្ឆេទទិដ្ឋិ (Nihilism) ។ សស្សតទិដ្ឋិជាទ្រឹស្តី ឬជំនឿដែលទាក់ទងទៅនឹងជីវិតអចិន្ត្រៃយ៍ ឬរបស់អចិន្ត្រៃយ៍។ ចំណែកឧច្ឆេទទិដ្ឋិ ថា មនុស្សស្លាប់ទៅសូន្យមិនកើតទៀត ។ ទាំងសកាយទិដ្ឋិនិយម, សស្សតទិដ្ឋិនិយម និងឧច្ឆេទទិដ្ឋិនិយម មិនអាចជួយ មនុស្សឲ្យលះបង់សំយោជនៈកិលេស ដែលចង

មនុស្សទៅនឹងភព ហើយដែលជាប្រភព នៃទោមនស្សទាំងឡាយដែលកើតឡើយ។ ផ្លូវទៅកាន់ព្រះនិព្វានដែលជាសេចក្តីស្ងប់ចិត្ត គឺត្រូវមានសម្មាទិដ្ឋិជាមុនសិន។

iii ធម៌(ធ័រ) ឬ ធម្ម(ធ័ម ឬ ធ័ម-ម:) (ន.)សភាវ:ដែលទ្រទ្រង់សត្វលោក,ឬបរិយត្តិ ឬក្រឹត្យក្រមធម្មជាតិ ឬច្បាប់ធម្មជាតិ។ ពុទ្ធបរិស័ទ ប្រើពាក្យ ធម៌ ឬ ធម្ម សំដៅលើ ឱវាទរបស់ព្រះពុទ្ធ ឬ ពុទ្ធវចន:ដែលត្រូវបានអ្នកប្រាជ្ញខាងពុទ្ធសាសនាចារទុកក្នុងគម្ពីរព្រះត្រៃបិដក មាន៨ម៉ឺន ៤ពាន់ធម្មក្ខន្ធ។

iv ព្រះខីណាស្រព (ន.) អរិយបុគ្គលដែលអស់អាសវ:។ ខីណាស្រព (ខីណា-ស្រប់) (ន.) < ខីណ: "ការអស់" + អាស្រវ; អាសវ " គ្រឿងត្រាំសៅហ្មង " ៖ ការអស់គ្រឿងត្រាំសៅហ្មង ។ អាសវ: ទីនេះសំដៅ អាសវក្កិលេស គឺកិលេសជាគ្រឿងត្រាំក្នុងសន្តាន ។ កិលេសជាគ្រឿងត្រាំនៅក្នុងសន្តាន មាន៤គឺ ១-កាម ហៅថា កាមាសវ:; ២-ភព ហៅ ភវាសវ:; ៣-ទិដ្ឋិ ហៅ ទិដ្ឋាសវ:; ៤- អវិជ្ជា ហៅ អវិជ្ជាសវ: ។ ពាក្យ អាសវ: ក៏អាចមានន័យស្រដៀងនឹងពាក្យ ឱឃ ដែរ ។ ឱឃ (ឱឃ:) (ន.) អន្លង់; ជំនន់។ កិលេសដែលពន្លង់សត្វ មាន៤គឺ ១- កាម ហៅថា កាមោឃ: អន្លង់កាម; ២- ភព ហៅថា ភវោឃ: អន្លង់ភព: ៣- ទិដ្ឋិ ហៅថា ទិដ្ឋោឃ: អន្លង់ទិដ្ឋិ; ៤- អវិជ្ជា ហៅថា អវិជ្ជោឃ: អន្លង់អវិជ្ជា។ ដូចនេះ ព្រះខីណាស្រព សំដៅ ព្រះអរហន្ត ឬអរិយបុគ្គលដែលអស់គ្រឿងត្រាំសៅហ្មង ឬបុគ្គលដែលមិនលង់ក្នុងកិលេស ឬអ្នកដែលអស់កិលេស មិនលង់ក្នុង កាម, ភព, ទិដ្ឋិ, អវិជ្ជា។

v ពុទ្ធសាសនា (ន.) ពាក្យបណ្តាំរបស់ព្រះពុទ្ធ(ពុទ្ធវចន:) ឬពាក្យប្រៀនប្រដៅរបស់ព្រះពុទ្ធ, ឬលទ្ធិរបស់ព្រះពុទ្ធ។

vi សាវ័កព្រះពុទ្ធ(ន.)សិស្សស្តាប់ឱវាទព្រះពុទ្ធ, ឬអ្នកសិក្សារៀនសូត្រ និងធ្វើការប្រតិបត្តិតាមធម៌ព្រះពុទ្ធ។

vii ពុទ្ធបរិស័ទ (ពុត -បរិស័ត) ន. ពួកជនដែលស្ម័គ្រចិត្តរួមគំនិតតាមពុទ្ធសាសនា។ ពុទ្ធបរិស័ទមាន៤ជំពូក គឺ ១.ភិក្ខុ ២.ភិក្ខុនី ៣.ឧបាសក និង៤.ឧបាសិកា ។ ព្រះបរមសាស្តាត្រាស់ថា ហេតុដែលនាំឱ្យសាសនាព្រះអង្គរុងរឿងមានប្រាំយ៉ាង និង ហេតុដែលនាំសាសនាវិនាសសាបសូន្យក៏មានប្រាំដូចគ្នា ។ ហេតុដែលនាំឱ្យសាសនារុងរឿងគឺបរិស័ទទាំង៤៖ ១- ស្តាប់ធម៌ដោយគោរព ២- រៀនធម៌ដោយគោរព ៣- ទ្រទ្រង់ធម៌ដោយគោរព ។ ៤-ពិចារណានូវសេចក្តីនៃធម៌ដែលទ្រទ្រង់ខ្លួនឱ្យយល់ច្បាស់។ ៥-ដឹងសេចក្តីអធិប្បាយនៃធម៌ហើយប្រតិបត្តិតាមដោយគោរព។ ចំណែកហេតុសាសនារលាយសាបសូន្យក៏ដោយសារបរិស័ទទាំង៤ពួក៖ ១- មិនស្តាប់ធម៌ដោយគោរព ។ ២-មិនរៀនធម៌ដោយគោរព ។ ៣-មិនទ្រទ្រង់ធម៌ដោយគោរព។ ៤-មិនពិចារណានូវសេចក្តីនៃធម៌ដែលខ្លួនទ្រទ្រង់ហើយ គឺមិនដឹងសេចក្តីអធិប្បាយនៃធម៌នោះដោយមិនយកចិត្តទុកដាក់។ ៥-មិនដឹងសេចក្តីនៃធម៌ មិនប្រតិបត្តិតាមធម៌ដោយគោរព។ ហេតុទាំងដប់នេះជាកិច្ចដែលបរិស័ទ៤ពួកពិសេសគឺអ្នកបួសរស់អាស្រ័យនឹងព្រះពុទ្ធសាសនាផ្ទាល់ត្រូវកាន់យក ហើយពិចារណាឱ្យបានស៊ីជម្រៅ ហេតុទាំងឡាយណាដែលនាំឱ្យចម្រើនគួរប្រតិបត្តិឱ្យណាស់ ចំណែកឯហេតុទាំងឡាយណាដែលនាំឱ្យវិនាសគួរវៀរឱ្យឆ្ងាយ ទើបសាសនាចម្រុងចម្រើន។ នៅក្នុងសម័យពុទ្ធកាលបរិស័ទ៤ពួកសំដៅលើ ភិក្ខុ ភិក្ខុនី ឧបាសក ឧបាសិកា ។ ទោះបីក្រោយព្រះពុទ្ធបរិនិព្វាន ភិក្ខុនីពុំទទួលបានបព្វជ្ជាក៏ដោយ ក៏ពាក្យថា បរិស័ទ៤ពួក ក្នុងពុទ្ធសាសនានៅតែមានប្រើដដែល ព្រោះបានជំនួស ភិក្ខុនីដោយ សាមណេរ វិញ។ ដូចនេះ បរិស័ទ៤ពួក គឺមាន ភិក្ខុ សាមណេរ ឧបាសក ឧបាសិកា ដែលជាគ្រឹះដ៏សំខាន់សម្រាប់ទ្រទ្រង់ព្រះពុទ្ធសាសនាឱ្យស្ថិតស្ថេររុងរឿងតទៅ ឬវិនាសបាន។

viii អដ្ឋកថា អ័ត-ឋ:ក:ថា (ន.) ពាក្យអធិប្បាយសេចក្តីឲ្យងាយយល់។

ix ដីកា (ន.) គម្ពីរកែខែ បញ្ជាក់អត្ថន័យរបស់បាលីបិដកខ្លះ របស់អដ្ឋកថាបាលីខ្លះ របស់ដីកាមុនៗខ្លះ អាងដល់អត្ថន័យរបស់គម្ពីរឯទៀត ។ ឧទា.គម្ពីរសារត្ថទីបនី ជាមូលដីកាឬដីកាដើម ចំណែកគម្ពីរវិមតិវិនោទនី ជាអនុដីកាឬដីកាបន្ទាប់ រីឯ វជិរពុទ្ធិ ជាអន្វានុដីកាឬដីកាបន្ទាប់ពីអនុដីកាមកទៀត នៃវិនយបិដក ។ ឯដីកាដែលកើតមានថ្មីៗ តៗមកទៀតហៅថា នវដីកាឬដីកាថ្មី ។

x យោជនា យោជ:នា បា. (ន.) ឈ្មោះគម្ពីរបាលីភាសាប្រាប់ដំណើរប្រយោគនិងសម្ពន្ធបាលីជាដើម ។

xi ចិត្ត (ន.) នាម, មនោ, វិញ្ញាណ, ធម្មជាតិសម្រាប់សន្សំអារម្មណ៍, សម្រាប់គិត ។ ចិត្តមាន៣ខណ:៖ ១.ឧប្បាទ - កើត ២.ឋីតិ - តាំងនៅ ៣.ភង្គ: - រលត់។ ចិត្ត៨៩ដួង ឬ ចិត្ត១២១ដួង គឺកាមាវចរចិត្ត៥៤ + រូបាវចរចិត្ត១៥ + អរូបាវចរចិត្ត១២ + លោកុត្តរចិត្ត៨ = ៨៩ ។ ចិត្តកើតមានដោយអាស្រ័យប្រកបនឹងចេតសិក និងវិញ្ញាណ៦។ វិញ្ញាណ៦គឺ៖ វិញ្ញាណទាំង៥កើតឡើងអាស្រ័យនឹងអាយតន:គឺទ្វារវិញ្ញាណ៥ ចំណែក មនោវិញ្ញាណ ជាការដឹងរបស់ចិត្ត កើតនៅមនោទ្វារ អាស្រ័យនឹងហទយ:វត្ថុ ក្នុងបេះដូង។ លើសពីនេះ ចិត្តនៅគ្រប់ទីកន្លែង។ ចិត្តដឹង(វិញ្ញាណ)នៅទីតាំងណា គេហៅឈ្មោះចិត្ត(វិញ្ញាណ)តាមទីតាំងនោះ ឧ.ចក្ខុវិញ្ញាណ គឺចិត្តដឹងដោយភ្នែក ជាដើម។ ជីវិតរបស់សត្វមានជីវិតនិមួយៗ ចាប់ផ្តើមពីចិត្តនៃការកើត (បដិសន្ធិចិត្ត) បន្ទាប់ពីបដិសន្ធិចិត្តរលត់ទៅ ភវង្គចិត្តតឡើង ហើយបន្តការកើតរលត់ៗតទៅ រហូតដល់ចុតិចិត្ត(មរណ:ចិត្ត) កើតឡើងទទួលមុខងារ ជំនួសភវង្គចិត្ត។ ភវង្គចិត្តចុងក្រោយបង្អស់ គឺចុតិចិត្តដែលបំពេញ មុខងារនៃសេចក្តីស្លាប់ ។ ចំពោះសត្វមានជីវិត ចិត្តទាំង៣នេះ គឺបដិសន្ធិចិត្ត ភវង្គចិត្ត និងចុតិចិត្ត ជាចិត្តតែមួយក្នុងជាតិ (កំណើត) ក្នុងចេតសិកនិងអារម្មណ៍ ដែលវាតោងយក។ ចំពោះមនុស្សធម្មតា ចិត្ត១ក្នុងមហាវិបាកចិត្ត៨ បំពេញមុខងារជា បដិសន្ធិចិត្ត ភវង្គចិត្ត និងចុតិចិត្ត ។ អារម្មណ៍ដែលចិត្ត តោងយក គឺមរណាសន្នទិមិត្ត ដែលកើតឡើងនៅពេល រៀបនឹងស្លាប់ ក្នុងអតីតជាតិ (មុនជាតិនេះ១ជាតិ)។ មរណាសន្នទិមិត្ត ជាអារម្មណ៍របស់កម្ម នៅពេលរៀបស្លាប់។ មុននឹងកម្មដែលជាគ្រឿងឧបត្ថម្ភរលត់ទៅ ក្នុងចំណោមកុសលកម្ម និងអកុសលកម្ម ដែលប្រជែងគ្នា យកឈ្នះឲ្យបានជាកម្មវិបាក(ផល) កម្មណាមួយនឹងបានឈ្នះ។ កម្មដែលឈ្នះនេះ អាចកើតឡើងជាអារម្មណ៍ របស់ភវង្គចិត្ត។ កាលណាហេតុនេះ កើតឡើងមនុស្សនោះអាចតោងយក កម្មល្អឬអាក្រក់ ដែលខ្លួនបានធ្វើពីមុន ដែលជាប់ទាក់ទងនឹង កម្មឈ្នះនោះ។ កុសលចិត្ត ឬអកុសលចិត្ត ដែលគេពិសោធន៍ឃើញក្នុងពេលនោះ ក៏កើតឡើងប្រាកដក្នុងចិត្តជាថ្មី។ ជាញឹកញយ និមិត្តឬនិមិត្តរូបណាមួយ ដែលទាក់ទង នឹងកម្មឈ្នះនោះ កើតឡើង ក្នុងទ្វារវិញ្ញាណណាមួយ។ វាអាចជាអារម្មណ៍មួយ ក្នុងអារម្មណ៍៥ របស់បញ្ចវិញ្ញាណ ទទួលក្នុងទ្វារណាមួយ ក្នុងចំណោមទ្វារវិញ្ញាណ៥ ជាអារម្មណ៍បច្ចុប្បន្ន ឬទទួលក្នុងមនោទ្វារ ជាអារម្មណ៍អតីត។ អារម្មណ៍អតីតឬបច្ចុប្បន្ននេះ ដែលទាក់ទងនឹងកម្មឈ្នះ មានឈ្មោះថា កម្មនិមិត្ត ។

xii ចេតសិក (ន.) សភាវ:ដែលប្រកបផ្សំនឹងចិត្ត កើតរលត់ព្រមជាមួយនឹងចិត្ត ឬជាតុផ្សំនៃចិត្ត។ ចេតសិកមាន៥២៖ ក-អញ្ញសមានាចេតសិក១៣ (គឺសព្វចិត្តសាធារណចេតសិក៧ និង បកិណ្ណកចេតសិក៦), ខ-អកុសលចេតសិក

១៤ (គឺមោចតុក្កៈ៤, លោតិកៈ៣, ទោចតុក្កៈ៤, ថីទុកៈ២ និង វិចិកិច្ឆា១) និង គ-សោភណចេតសិក២៥(គឺ សោភណសាធារណចេតសិក១៩, វិរតិចេតសិក៣, អប្បមញ្ញាចេតសិក២ និង បញ្ញិន្ទ្រិយចេតសិក១)។

ក-អញ្ញសមានាចេតសិក១៣គឺ បានដល់ សព្វចិត្តសាធារណចេតសិក៧ គឺ ១-ផស្សោ (ប៉ះខ្ទប់អារម្មណ៍) ២-វេទនា (សោយអារម្មណ៍) ៣-សញ្ញា (សម្គាល់ចំណាំអារម្មណ៍) ៤-ចេតនា (គិតចាត់ចែងអារម្មណ៍) ៥-ឯកគត្តា(ផ្គង់ចិត្តក្នុងមានអារម្មណ៍តែមួយ) ៦-ជីវិតិន្ទ្រិយ (ញ៉ាំងសហជាតធម៌អោយរស់នៅ) ៧-មនសិការោ (យកចិត្តធ្វើទុកក្នុងចិត្ត) និង បកិណ្ណកចេតសិក៦ គឺ ៨-វិតក្កៈ(ត្រិះរិះនូវអារម្មណ៍) ៩-វិចារៈ(ពិចារណាអារម្មណ៍) ១០-អធិមោក្ខៈ(ចុះស៊ប់ក្នុងអារម្មណ៍) ១១-វិរិយៈ(ព្យាយាម) ១២-បីតិ(ឆ្អែតក្នុងកាយក្នុងចិត្ត) ១៣-ឆន្ទៈ(បំណងក្នុងអារម្មណ៍)

ខ-អកុសលចេតសិក១៤ បានដល់ មោចតុក្កៈ៤ គឺ ១-មោហៈ(វង្វេងភ្លេចក្នុងអារម្មណ៍) ២-អហិរិកៈ(មិនខ្មាសបាប) ៣-អនោត្តប្បៈ(មិនតក់ស្លុតខ្លាចក្នុងបាប) ៤-ឧទ្ធច្ចៈ(រវើរវាយក្នុងអារម្មណ៍), លោតិកៈ៣គឺ ៥-លោភៈ(លោភជាប់ជំពាក់ក្នុងអារម្មណ៍) ៦-ទិដ្ឋិ (ការយល់ខុស) ៧-មានៈ(ប្រកាន់ រឹងត្អឹង), ទោចតុក្កៈ៤គឺ ៨-ទោសៈ(ប្រទូស្តក្នុងអារម្មណ៍) ៩-ឥស្សា (ច្រណែន) ១០មច្ឆរិយៈ(កំណាញ់)១១-កុក្កុច្ចៈ (ក្តៅក្រហាយស្តាយក្រោយ), ថីទុកៈ២គឺ ១២-ថីនៈ(រួញរាចំពោះកុសល) ១៣-មិទ្ធៈ(ងងុយងោកងក់) និង ១៤-វិចិកិច្ឆា (សង្ស័យក្នុងអារម្មណ៍)។

គ-សោភណចេតសិក ២៥ បានដល់ សោភណសាធារណចេតសិក១៩ គឺៈ ១-សទ្ធា (ជឿកម្មផល) ២-សតិ (រលឹកដឹងទាន់ខុសត្រូវ) ៣-ហិរិ (ខ្មាសចំពោះបាប) ៤-ឱត្តប្បៈ(តក់ស្លុតខ្លាចក្នុងអំពើបាប) ៥-អលោភៈ (មិនជាប់ជំពាក់ក្នុងលោភ) ៦-អទោសៈ(មិនក្រោធប្រទូស្ត) ៧-តត្រមជ្ឈត្តតា (សម្លឹងអារម្មណ៍កណ្តាល) ៨-កាយបស្សទ្ធិ (ស្ងប់កាយ) ៩-ចិត្តបស្សទ្ធិ (ស្ងប់ចិត្ត) (ចេតសិកពីរនេះបដិបក្ខនឹងឧទ្ធច្ចៈ) ១០-កាយលហុតា (ស្រាលកាយ) ១១-ចិត្តលហុតា (ស្រាលចិត្ត) ចេតសិកពីរនេះបដិបក្ខនឹង(ថីនំ-មិទ្ធំ) ១២-កាយមុទុតា (កាយទន់ភ្លន់) ១៣-ចិត្តមុទុតា (ចិត្តទន់ភ្លន់) ចេតសិកពីរនេះបដិបក្ខនឹង(ទិដ្ឋិ មានៈ) ១៤-កាយកម្មញ្ញតា (កាយគួរដល់ការងារ) ១៥-ចិត្តកម្មញ្ញតា (ចិត្តគួរដល់ការងារ) ចេតសិកពីរនេះបដិបក្ខនឹង(នីវរណៈ) ១៦-កាយបាគុញ្ញតា (កាយស្ទាត់ជំនាញ) ១៧-ចិត្តបាគុញ្ញតា (ចិត្តស្ទាត់ជំនាញ) ចេតសិកពីរនេះបដិបក្ខនឹង(អសទ្ធា) ១៨-កាយុជុកតា កាយ(ត្រង់ត្រឹមត្រូវ) ១៩-ចិត្តុជុកតា (ចិត្តត្រង់)ចេតសិក ពីរនេះបដិបក្ខនឹង(កិលេសជាគ្រឿងវៀចវេរ), វិរតិចេតសិក៣ គឺ ២០-សម្មាវាចា (សម្តីត្រូវ) ២១-សម្មាកម្មន្តោ (ការងារត្រូវ) ២២-សម្មាអាជីវោ (ចិញ្ចឹមជីវិតត្រូវ), អប្បមញ្ញាចេតសិក២ គឺ ២៣-ករុណា (សេចក្តី អាណិត) ២៤-មុទិតា (ទន់ភ្លន់ត្រេកអរតាម) និង និង បញ្ញិន្ទ្រិយចេតសិក១ គឺ ២៥-បញ្ញា (ចេតសិកដែលគ្រប់គ្រងលើសហជាតិធម៌ទាំងពួង) ។

[xiii] បរិនិព្វាន គឺរំលត់ខន្ធ៥លែងកើតស្លាប់ទៀតហើយ។

[xiv] ពោធិសត្វ (អាន ពោធិស័ត)(ន.)អ្នកដែលមានចិត្តឬមានសេចក្តីប្រាថ្នាជាប់នៅក្នុងពោធិ គឺអ្នកដែលកំពុងខំប្រឹងបំពេញបារមី បម្រុងនឹងបានត្រាស់ជាព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធ; បើទុកជាក្លាត់ជាតិទៅកើតជាតិរច្ឆាន ក៏គង់នៅហៅថា ពោធិសត្វ ដែរ ព្រោះមានបំណងជាប់មិនបាត់នឹង ពោធិ ដែលជាការត្រាស់ដឹងលោកុត្តរធម៌ដោយសម្មាសម្ពោធិញ្ញាណ។

xv ទស្សនវិជ្ជា (ន.) គឺជាការសិក្សាអំពីទស្សនៈ មតិ យោល់របស់អ្នកប្រាជ្ញ បណ្ឌិតស្តីអំពីហេតុផល សច្ចភាពសាកល និងផលប្រយោជន៍សម្រាប់មនុស្ស។ ពុទ្ធិទស្សនវិជ្ជាមិនត្រឹមតែផ្អែកលើពុទ្ធិវិទ្យាសាស្ត្រដែលផ្តោតលើការពិសោធ បែបរូបធាតុនិយមប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែទស្សនវិជ្ជាផ្នែកខ្លះ បានផ្តោតលើអស្តិរូប(ឬហៅថាបរមត្ថ) ដែលហួសឆ្ងាយពីពិភពរូបធាតុទៀតផង។ ពុទ្ធិទស្សនវិជ្ជា មានលក្ខណៈជ្រៅជ្រះជាងគេ បើប្រៀបធៀបនឹងពុទ្ធិឥន្ទ្រីយ(ឬហៅថាពុទ្ធិសាមញ្ញ) ដែលមនុស្សទូទៅទទួលបានពីឥន្ទ្រីយារម្មណ៍ និង ពុទ្ធិសាស្ត្រដែលផ្តោតលើសច្ចភាពរូបធាតុតាមពិសោធជាក់ស្តែង។

xvi សោក (ន.) សេចក្តីឈឺផ្សាចិត្ត; សេចក្តីសង្រេង; សេចក្តីស្តាយស្រណោះឬស្តាយអាល័យ។ សោយសោក ទទួលរងសេចក្តីស្តាយស្រណោះ ។

xvii បរិទេវទុក្ខ (ន.) ទុក្ខដោយយំ ខ្សឹកខ្សួល អណ្តឺតអណ្តក។

xviii ទោមនស្ស (ទោមៈនាស់) (ន.) សេចក្តីតូចចិត្ត, សេចក្តីអាក់អន់ចិត្ត, ចិត្តប្រកបដោយទោស មានចិត្តអាក់អន់, ភាវៈនៃបុគ្គលមានចិត្តប្រទូស្ត ចិត្តអាក្រក់។

xix ឧបាយាស (អ៊ុប៉ាយ៉ាស) (ន.) សេចក្តីចង្អៀតចិត្ត, សេចក្តីតឹងចិត្តខ្លាំង, សេចក្តីតានតឹងចិត្ត ។ឧបាយាសកើតពីជរា-មរណៈដែលជាធម៌របរឹត សម្មទ្ធសាស្តាទ្រង់ពិនិត្យ ឃើញពិតឥតល្អៀងឃ្លៀងឃ្លាតឡើយ ។

xx បដិច្ចសមុប្បាទ ប៉ះដិច-ចៈ- សៈម៉ុប-បាត បា. (ន.) ធម៌ឬសភាវៈដែលកើតមានឡើងដោយសារបច្ច័យ គឺគ្រឿងអាស្រ័យទាក់ទងតៗគ្នា ដូចជាសង្ខារកើតមានឡើងព្រោះមានអវិជ្ជាជាបច្ច័យ

xxi អវិជ្ជា អៈវិច-ជា (ន.) នៅទីនេះសំដៅ ធាតុដែលមិនដឹងអី បានដល់ធាតុទឹកដីភ្លើងខ្យល់ ពោលគឺមេជីវិតឈ្មោល (កាម៉ែតឈ្មោល, ស្ពែម៉ាតូសូអ៊ីត) និងស៊ុតញី (កាម៉ែតញី, អូវុល)។ ទឹកដីភ្លើងខ្យល់ផ្គុំជាតុបង្កើតបានជាជីវិតសត្វលោក ។

xxii បច្ច័យ (ប៉ុច-ចៃ (ន.) (បច្ចយ; ប្រត្យយ) ហេតុជាទីអាស្រ័យតគ្នា; ទំនង, លំអាន; ហេតុដែលនាំឲ្យផលប្រព្រឹត្តទៅ ។ល។

xxiii សង្ខារ (សង់-ខា) (ន.) ការផ្សុំផ្គុំជាអំប្រិយ៉ុង, សព៌ាង្គកាយ ការកកំណើត, តំណកំណើតសត្វ, ការចាប់កំណើត, បដិសន្ធិនៃអាយុជីវិត ។ សង្ខារ គឺជាការកកើតជីវិតសត្វលោក ដោយការផ្គុំនៃធាតុទឹកដីភ្លើងខ្យល់។

xxiv វិញ្ញាណ វិញ-ញាន (ន.) (វិជ្ញាន) ធម្មជាតិដឹងច្បាស់នូវអារម្មណ៍ (ចិត្ត) ។

xxv នាមរូប(ន.)គឺនាមនិងរូប។ នាមរូបគឺជាបញ្ចខន្ធឬខន្ធ៥។ នាមសំដៅលើចេតសិកនិងចិត្ត។ ចេតសិកនៃបញ្ចខន្ធគឺ វេទនា, សញ្ញា, និង សង្ខារ ចំណែកចិត្តក្នុងបញ្ចខន្ធគឺវិញ្ញាណ។ មានន័យថា នាម គឺជាការកំណត់ដឹងដោយកិច្ចជារឿងរបស់ចេតសិក ចិត្ត ដែលជាវត្ថុឥតរូបរាងរួមមាន វេទនា សញ្ញា សង្ខារ និង វិញ្ញាណ។ ចំណែក រូប គឺជាកាយ ឬអ្វីៗដែលប្រាកដដល់ភ្នែក រួមមាន រាង សណ្ឋាន ទ្រង់ ទ្រង់ទ្រាយ ខ្លួនប្រាណ ដែលប្រែប្រួលឬវិនាសដោយហេតុផ្សេងៗមានក្តៅនិងត្រជាក់ជាធម្មតា។

[xxvi] អាយតនៈ(ឬអាយតន)អា-យ៉ៈត:ន៉ៈ(ន.) សរីរាង្គវិញ្ញាណដែលជាលំនៅនៃអារម្មណ៍ មានភ្នែក, ត្រចៀក, ច្រមុះ, អណ្តាត, កាយ, មនោ, ទាំង៦នេះជា អាយតនៈខាងក្នុង ចំណែក អាយតនៈខាងក្រៅក៏មាន៦ដែរ គឺ រូប, សំឡេង , ក្លិន, រស, ផោដ្ឋព្វៈ, សភាវធម៌ ។

[xxvii] ផស្សៈ(ឬផស្ស)ផ័ស-សៈ(ន.) ផ្សព្វ, សម្ផស្ស, ការប៉ះប្រសព្វចួបគ្នានៃអាយតនៈខាងក្នុងទាំង៦មានភ្នែក, ត្រចៀក , ច្រមុះ, អណ្តាត, កាយ, មនោ ជាមួយនឹង អាយតនៈខាងក្រៅទាំង៦មាន រូប, សំឡេង, ក្លិន, រស, ផោដ្ឋព្វៈ, សភាវធម៌ ក៏កើតអារម្មណ៍ដឹងឡើង។

[xxviii] វេទនា [វេត-ទៈ-នា] (សំ. បា.) (ន.) ជាចេតសិកមួយដែលនាំឲ្យដឹងនូវអារម្មណ៍ជា ១.សុខ ឬ ២.ទុក្ខ ឬ ៣.ឧបេក្ខា ឬ ៤.សោមនស្ស ឬ ៥.ទោមនស្ស។ ចំពោះមនុស្សច្រើនតែបញ្ចេញឲ្យដឹងនូវទុក្ខវេទនា ច្រើនជាងវេទនាដទៃ។

[xxix] តណ្ហា (តន់-ហា) បា.; សំ. (ន.) (តឞ្ណា) ចំណង់, ការអន្ទះអន្ទែង, សម្រេកឃ្លាន, សេចក្តីប្រាថ្នា។ តណ្ហាមាន ៣យ៉ាងគឺ ៖ ក.កាមតណ្ហា គឺ ចំណង់ ការអន្ទះអន្ទែង សម្រេកឃ្លាន សេចក្តីប្រាថ្នាលើកាមគុណទាំង៥មាន រូប, សំឡេង, ក្លិន, រស និងសម្ផស្ស ខ. ភវតណ្ហា សេចក្តីប្រាថ្នានៅក្នុងទីកើតស្លាប់ និង គ.វិភវតណ្ហា មិនមានចំណង់ឱ្យមានទីកកំណើតទៀត។

[xxx] ឧបាទាន (អ៊ុប៉ា-ទាន) សំ. បា. (ន.) ការប្រកាន់មាំ, ការប្រគោងចិត្តគំនិត, សេចក្តីប្រកាន់ជាប់ស្អិត, សេចក្តីជំពាក់ចិត្ត។ ឧបាទាន ជាគ្រឿងគោងនៃចិត្តទៅលើខន្ធ៥ (ឧបាទានខន្ធ) គឺ៖ រូបខន្ធ, វេទនាខន្ធ, សញ្ញាខន្ធ, សង្ខារខន្ធ, វិញ្ញាណខន្ធ។

[xxxi] ភព (ភប់) (ន.) (ភវ, វ > ព) សេចក្តីចម្រើននៃ ដំណើរការកើតស្លាប់, ជម្រកសម្រាប់សត្វកើតស្លាប់។

[xxxii] ជាតិ (ជា-តិ ឬ ជាត) (ន.) កំណើត, ការកើតរស់រានមានជីវិត,ការមានអាយុរស់នៅ។

[xxxiii] មរណៈ គឺការបែកធ្លាយខន្ធ៥ទៅជាទឹកដីភ្លើងខ្យល់វិញ គឺជាការបញ្ចប់អត្ថិភាពជីវិតមួយ ទៅជាអត្ថិភាពជីវិតមួយផ្សេងទៀត។

[xxxiv] បុថុជ្ជន (ប៉ុថុច-ជន់) បា.; សំ.(ន.) (បុថុ "កាស់, ក្រាស់ក្រៃ; ច្រើន" + ជន "សត្វដែលកើត, សត្តលោក"; ប្ឫថគ្ជន) ជនមានកិលេសក្រាស់, ជនអ្នកមានសេចក្តីសៅហ្មង, សត្វលោកក្រៅអំពីអរិយបុគ្គលទាំង៨ពួក។ បុថុជ្ជនមានច្រើនប្រភេទ មានកល្យាណបុថុជ្ជន, បាបបុថុជ្ជន; បណ្ឌិតបុថុជ្ជន, ពាលបុថុជ្ជន ជាដើម ។

[xxxv] អរិយបុគ្គល (ន.) បុគ្គលមានតម្លៃប្រសើរគួរគោរពរាប់រក ជាមនុស្សចម្រើនដោយពុទ្ធិយល់ដឹងក្នុងអរិយសច្ចជាមនុស្សឥតទោសក្នុងសង្សារវដ្ត ព្រោះគ្មាននូវអាសវ និងបរិបូរដោយអរិយទ្រព្យ គឺ សទ្ធា, សីលៈ, ហិរិ, ឱត្តប្បៈ, សុតៈ, ចាគៈ, បញ្ញា ។ អរិយបុគ្គល ជាអ្នកដែលបានសម្រេចលោកុត្តរធម៌ តាំងពីថ្នាក់សោតាបត្តិមគ្គរៀងទៅដល់អរហត្តផល ។ បុគ្គល មាន៤ ប្រភេទគឺ ១- អាចារអរិយៈ ឬ អាចារារិយៈ អ្នកដែលមានមារយាទត្រឹមត្រូវ (សូម្បីសត្វតិរច្ឆាន បើមានមារយាទល្អត្រឹមត្រូវ ក៏ហៅថា អាចារអរិយៈ បានដែរ); ២- ទស្សនអរិយៈ ឬ ទស្សនារិយៈ អ្នកដែលមានរូបឆោមលោមព័ណ៌ល្អ មានឥរិយាបថស្រគត់ស្រគំសមរម្យ គួរឲ្យចង់ឃើញចង់មើល; ៣- លិង្គអរិយៈ ឬ លិង្គារិយៈ បព្វជិតដែលល្អតែភេទ គឺអ្នកបួសដែលផ្ចិតផ្ចង់ប្រុងប្រយ័ត្នតែត្រង់ការស្លៀកដណ្តប់ឲ្យត្រឹមត្រូវតាម

បែបបទជាសមណសារូប ប៉ុន្តែជាមនុស្សទ្រុស្តសីល; ៤- អរិយបុគ្គល ឬបដិវេធអរិយៈ ឬ បដិវេធារិយៈ លោកអ្នកបានលុះលោកុត្តរធម៌ (ពុទ្ធាទិបណ្ឌិត) ។

[xxxvi] សម្មាមគ្គ (អដ្ឋង្គិកមគ្គ) មាន ៨ យ៉ាង គឺ ១-សម្មាទិដ្ឋិ សេចក្ដីយល់ឃើញត្រូវ (ព. ផ្ទ. មិច្ឆាទិដ្ឋិ); ២-សម្មាសង្កប្ប ឬ--សង្កប្បៈ សេចក្ដីត្រិះរិះត្រូវ, តម្រិះត្រូវ (ព. ផ្ទ. មិច្ឆាសង្កប្បៈ); ៣-សម្មាវាចា សម្ដីត្រូវ; ប្រើជា សម្មាពាក្យក៏បាន (ព. ផ្ទ. មិច្ឆាវាចា) ឬ--ពាក្យ); ៤-សម្មាកម្មន្តៈ ការងារត្រូវ (ព. ផ្ទ. មិច្ឆាកម្មន្តៈ); ៥-សម្មាអាជីវៈ ការចិញ្ចឹមជីវិតត្រូវ; ប្រើជា សម្មាអាជីវោ ឬ សម្មាអាជីព, សម្មាជីព, សម្មាជីវៈ ក៏បាន (ព. ផ្ទ. មិច្ឆាអាជីវៈ ឬ មិច្ឆាអាជីវោ, មិច្ឆាអាជីព, មិច្ឆាជីព, មិច្ឆាជីវៈ); ៦-សម្មាវាយាមៈ ព្យាយាមត្រូវ; ប្រើជា សម្មាព្យាយាម ក៏បាន (ព. ផ្ទ. មិច្ឆាវាយាមៈ ឬ មិច្ឆាព្យាយាម); ៧-សម្មាសតិ ស្មារតីត្រូវ, ការរឭកត្រូវ (ព. ផ្ទ. មិច្ឆាសតិ); ៨-សម្មាសមាធិ សមាធិត្រូវ (ព. ផ្ទ. មិច្ឆាសមាធិ) ។

[xxxvii] សម្មាទិដ្ឋិ (ស័ម-ម៉ា-ទិត-ឋិ) ន. < សម្មា "ពិត, ត្រឹមត្រូវ" + ទិដ្ឋិ "ដំណើរយល់ឃើញ" ៖ ដំណើរយល់ឃើញ ត្រឹមត្រូវពិតប្រាកដ, បានដល់បញ្ញាយល់ឃើញច្បាស់នូវដំណើរសង្ខារធម៌តាមអរិយសច្ច, ឬដំណើរអស់ទៅនៃឧបាទានដោយបញ្ញាយល់ច្បាស់អំពីបរមត្ថនៃនាមរូបំ អនិច្ចំ ទុក្ខំ អនត្តា, ឬការដឹងយ៉ាងត្រឹមត្រូវអំពីវិធីបំផ្លាញកិលេសក្នុងខន្ធសន្តានគឺលោភៈ ទោសៈ មោហៈជាដើម។ ដើម្បីទទួលបាននូវសម្មទិដ្ឋិ មនុស្សអាចប្រតិបត្តិគន្ថធុរៈ"កិច្ចខាងការសិក្សារៀនទន្ទេញ" និងបដិបត្តិវិបស្សនាធុរៈ "កិច្ចខាងការពិចារណាដើម្បីឃើញច្បាស់នូវដំណើរពិតនៃសង្ខារធម៌តាមរយៈសម្មាធិ" ជាដើម។

[xxxviii] សម្មាសង្កប្ប ជាសេចក្ដីត្រិះរិះត្រឹមត្រូវ, តម្រិះត្រឹមត្រូវ, បានដល់សេចក្ដីត្រិះរិះអំពី៖ ១.ការចេញចាកកាម(នេក្ខម្ម) ២.ការមិនព្យាបាទ(អព្យាបាទ) ៣.ការមិនបៀតបៀន(អវិហឹសា) និងត្រិះរិះអំពីកុសលកម្មបថ១០ ឬសុចរិត៣យ៉ាង គឺ៖ ១.កាយសុចរិត, សុចរិតដោយកាយ ២.វចីសុចរិត, សុចរិតដោយវាចា ៣.មនោសុចរិត, សុចរិតដោយចិត្ត ជាដើម។

[xxxix] សម្មាវាចា គឺការស្ដីនិយាយត្រឹមត្រូវ និយាយតែពាក្យដែលនាំឲ្យអ្នកស្ដាប់ទទួលបានប្រយោជន៍និងសប្បាយរីករាយ។ សំដីត្រឹមត្រូវហៅថាម្យ៉ាងទៀតថា វចីសុចរិត ដែលផ្ទុយពីវចីទុច្ចរិត។ វចីទុច្ចរិតមាន ៤យ៉ាងគឺ៖១.ពាក្យកុហស កុតករ(មុសាវាទ) ២.ពាក្យញុះញង់(បិសុនាវាទ) ៣.ពាក្យគំរោះគំរើយ(ផរុសវាទ) ៤.ពាក្យរឡេះរឡោះឥតប្រយោជន៍(សម្ផប្បលាវាទ)

[xl] សម្មាកម្មន្ត ជាការប្រព្រឹត្តអំពើត្រឹមត្រូវដោយកាយ ឬហៅថាម្យ៉ាងទៀតថាកាយសុចរិត ដែលផ្ទុយពីកាយទុច្ចរិត។ កាយទុច្ចរិតមានដូចជា៖ ១.ការសម្លាប់សត្វ(បាណាតិបាត) ២.ការលួចទ្រព្យអ្នកដទៃ(អទិន្នាទាន) ៣.ការប្រព្រឹត្តខុសក្នុងកាមគុណទាំងឡាយ(កាមេសុមិច្ឆាចារ) ៤.ការសេពនូវទឹកស្រវឹងគឺសុរានិងមេរ័យ(សុរាមេរយមជ្ជប្បមាទដ្ឋានា)។

[xli] សម្មាអាជីវៈ (ន.) ការចិញ្ចឹមជីវិតត្រឹមត្រូវ ជាការមានមុខរបរចិញ្ចឹមជីវិតនិងការរស់នៅត្រឹមត្រូវ ដោយសុចរិតនិងចេះលៃប្រមាណក្នុងការបរិភោគ ស្នាក់នៅជាដើម។ របរសុចរិតត្រូវចៀសវាងជំនួញទុច្ចរិត៥ យ៉ាងគឺ៖ ១- ការជួញគ្រឿងសស្ត្រាវុធ(សត្ថវណិជ្ជា) ២- ការជួញមនុស្ស សត្វ(សត្តវណិជ្ជា) ៣- ការជួញសាច់(មំសវណិជ្ជា) ៤-ការ

ជួញគ្រឿងស្រវឹង(មជ្ជវណិជ្ជា) ៥-ការជួញថ្នាំពិស(វិសវណិជ្ជា)។ ក្រៅពីនេះ ត្រូវធ្វើនូវអាជីវបារិសុទ្ធិសីល គឺចិញ្ចឹមជីវិតដោយបច្ច័យ៤ដោយល្អត្រឹមត្រូវ និង វៀរចាកបាបធម៌ទាំង៥ និងតិរច្ឆានវិជ្ជា៨ជាដើម។ បច្ច័យ៤ៈ សម្លៀកបំពាក់(ចីវរ), អាហារ(បិណ្ឌបាត), ទីស្នាក់នៅ(សេនាសនៈ) និងថ្នាំកែរោគព្យាបាលជម្ងឺ(គិលានភេសជ្ជ)។ បាបធម៌ ជាធម៌លាមក, អាក្រក់ គឺសភាវៈដែលជាជំនួយចិត្ត នាំចិត្តឲ្យហ៊ានធ្វើអំពើអាក្រក់ ដូចយ៉ាងសេចក្ដីប្រណែនឈ្នានីស, ឥតអៀនខ្មាស ឥតពង្រអាទៅរកអំពើអាក្រក់ ជាដើម។ បាបធម៌ មានជាអាទិ៍៥គឺ ៖

១.ការកុហកដោយឫកពា(កហនា), ២.ការនិយាយពក់ទាក់ដោយវាចា(លបនា), ៣.ការធ្វើនិមិត្ត គឺប្រើឧបាយកល ដោយកាយខ្វះ ដោយវាចារខ្វះ(នេមិត្តិកតា), ៤.ការពោលគំរាម ឬសង្កត់ប្រើសំដីជាខ្នោសសម្រាប់កោសការយកលាភ(និប្បេសិកតា), ៥.ការរកលាភដោយលាភ គឺការយកលាភទៅទាក់លាភ(លាភេន លាភំ និជិគីសនតា) ។ តិរច្ឆានវិជ្ជា គឺចំណេះដែលថោកទាប ទុកដូចជាចំណេះរបស់សត្វតិរច្ឆាន ព្រោះមិនមានប្រយោជន៍។ ១.អង្គំ តម្រានិយាយអំពីសរីរាវយវៈមានដៃនិងជើងជាដើម។ ២.និមិត្តំ តម្រាសម្រាប់ទាយនូវហេតុផ្សេងៗ។ ៣.ឧប្បាតំ តម្រានិយាយអំពីឧប្បត្តិហេតុដូចធ្លាក់កេតុ មេឃក្រហមដាលឡើងក្នុងទិសផ្សេងៗនោះនិងផែនដីញ័រជាដើម។ ៤.សុបិនំ តម្រាសម្រាប់ទាយយល់សប្ដិ។ ៥.លក្ខណំ តម្រាសម្រាប់ទាយលក្ខណៈរបស់ស្ត្រី និងបុរស។ ៦.មូសិកច្ឆិន្នំ តម្រាសម្រាប់ទាយនូវសំពត់ដែលកណ្ដុរកាត់។ ៧.អគ្គិហោមំ វិធីបូជាភ្លើង។ ៨.ទព្វិហោមំ វិធីបូជាវែក។

xlii សម្មាវាយាម, ព្យាយាមត្រឹមត្រូវ ៤ យ៉ាងគឺ៖ ១- ព្យាយាមប្រយ័ត្នមិនឲ្យបាបកើតឡើង(សំវរប្បធាន)។ ២-ព្យាយាមលះបាបដែលបានកើតឡើងហើយ(បហានប្បធាន)។ ៣-ព្យាយាមរក្សាកុសលដែលមានហើយ(អនុរក្ខនាបធាន)។ ៤-ព្យាយាមចម្រើននូវកុសលធម៌ដែលមិនធ្លាប់មាន(ភាវនាបធាន)។

xliii សម្មាសតិ ជាស្មារតីរឭកនឹកឃើញត្រឹមត្រូវ មិនភ្លាត់គំនិត មិនវង្វេងស្មារតី ដែលជាដំណើរស្ទាងរុងរឿងនៃគំនិតសតិសម្បជញ្ញៈ ដោយផ្អែកលើសតិបដ្ឋាន៤ យ៉ាងគឺ ការតាំងស្មារតីនឹកដល់កាយ, ដល់វេទនា, ដល់ចិត្ត, ដល់ធម៌ជាដើមដើម្បីឲ្យឃើញច្បាស់តាមការណ៍ពិត។ សតិបដ្ឋាន គឺការតាំងសតិ សម្បជញ្ញៈ ព្យាយាមពិចារណា កាយ វេទនា ចិត្ត និង ធម៌ ដើម្បីកំចាត់បង់អភិជ្ឈា និង ទោមនស្ស គឺ: ១) កាយានុបស្សនា ២) វេទនានុបស្សនា ៣) ចិត្តានុបស្សនា ៤) ធម្មានុបស្សនា ។

១-កាយានុបស្សនា ការពិចារណាឃើញកាយ ក្នុងកាយចែកជា ៦ បព្វៈគឺ៖ ១) អានាបាណបព្វៈ ដង្ហើមចេញចូល ២) ឥរិយាបថបព្វៈ ការពិចារណាឥរិយាបថទាំង ៤ គឺ ដេកដើរឈរអង្គុយ ៣) សម្បជញ្ញបព្វៈ ការពិចារណាដោយសតិសម្បជញ្ញៈ គឺសេចក្ដីដឹងខ្លួនក្នុងការការដើរ ការឈរ ការអង្គុយ ការដេក ការភ្ញាក់ ការនិយាយ ការនៅស្ងៀម។ ៤) មនសិការបព្វៈ គឺការពិចារណាឃើញនូវអាការៈ ៣២ ប្រការ ដែលមានក្នុងកាយនេះ ចាប់តាំងពីបាតជើង រហូតដល់ចុងសក់ ពីចុងសក់ចុះមកដល់បាតជើង មានស្បែក ហ៊ុមព័ទ្ធជុំវិញពេញទៅដោយវត្ថុមិនស្អាតដោយប្រការផ្សេងៗ គឺសក់ រោម ក្រចក ធ្មេញ ស្បែក សាច់ សរសៃ ឆ្អឹង ខួរក្នុងឆ្អឹង តម្រងនោម (ទាច) បេះដូងថ្លើម វាវ ក្រពះ សួត ពោះវៀនធំ ពោះវៀនតូច អាហារថ្មី អាហារចាស់ ប្រមាត់ ស្លេស្ម ខ្ទុះ ឈាម ញើស ខ្លាញ់ខាប់ ទឹកភ្នែក ខ្លាញ់រាវ ទឹកមាត់ ទឹកសំបោរ ទឹករំអិល និង ទឹកមូត្រ ។ ៥) ធាតុមនសិការបព្វៈ គឺពិចារណាឃើញកាយ

នេះតាមដែលតាំងនៅ តាមដែលស្ថិតនៅដោយភាពជាធាតុថា ក្នុងកាយនេះមាន ជាតុដី ទឹក ភ្លើង ខ្យល់ ។ ៦) នវសីវតិកាបព្វៈ គឺពិចារណាលក្ខណៈផ្សេងៗនៃសាកសព។

២-វេទនានុបស្សនា ការពិចារណាវេទនាក្នុងវេទនាទាំងឡាយ គឺការពិចារណាការសោយនូវសេចក្ដីសុខ ទុក្ខ មិនសុខ មិនទុក្ខក្នុងខ្លួនឯង បែកចេញជា៩ ប្រភេទគឺៈ ១- ពេលសោយសុខវេទនា ទុក្ខវេទនា អទុក្ខមសុខវេទនា។ មានឬមិនមានអាមិស ។ ក្នុងវេទនាទាំង ៩ប្រការនេះ ទ្រង់បង្រៀនឲ្យភិក្ខុពិចារណា វេទនា ជា ៣ លំដាប់គឺៈ មានជាប្រក្រតីក៏ត្រឹមតែសម្រាប់ចម្រើនញាណ និងការចម្រើនសតិប៉ុណ្ណោះ មិនអាស្រ័យតណ្ហា និង ទិដ្ឋិ ឬប្រកាន់មាំអ្វីៗក្នុងលោកឡើយ ។ ព្រះអង្គត្រាស់សរុបថា "ម្នាលភិក្ខុទាំងឡាយ ភិក្ខុពិចារណាឃើញ វេទនាក្នុងវេទនាទាំងឡាយ ជាប្រក្រតី យ៉ាងនេះឯង" ។

៣-ចិត្តានុបស្សនា ការពិចារណាឃើញចិត្តក្នុងចិត្ត គឺពិចារណាចិត្តរបស់ខ្លួន ឲ្យឃើញសភាវៈ ដែលប្រាកដក្នុងខណៈនោះ និងដឹងច្បាស់តាមសេចក្ដីពិត ដោយការតាមដានចិត្ត ៨គូ គឺៈ ចិត្តប្រកបដោយឬមិនប្រកបដោយរាគៈ ទោស មោហៈ ថីនមិទ្ធៈ ជាមហគ្គតៈ ក្រៃលែង, សមាធិ រួចផុត។

៤-ធម្មានុបស្សនា ការពិចារណាឃើញធម៌ក្នុងធម៌ទាំងឡាយជាប្រក្រតី គឺ ពិចារណាថា ក្នុងខណៈនេះ មានធម៌អ្វីនៅក្នុងចិត្តរបស់ខ្លួន ក៏ដឹងច្បាស់ធម៌នោះៗ ដោយពិចារណាធម៌ទាំងជាកុសល អកុសល និង អព្យាក្រិត ដោយបែងចែកការពិចារណាជា៥ពួកគឺៈ ពួកទី១ នីវរណបព្វៈ នីវរណៈគឺពួកធម៌ដែលរារាំងចិត្តមិនឲ្យសម្រេចនូវកុសលធម៌ មាន ៥ប្រការគឺៈ ១) កាមច្ឆន្ទៈ ការត្រេកអរក្នុងកាម ។ ២) ព្យាបាទៈ ការព្យាបាទ ។ ៣) ថីនមិទ្ធៈ ការរួញរាងោកងុយ ងុយដេក ។ ៤) ឧទ្ធច្ចកុក្កុច្ចៈ សេចក្ដីរាយមាយអណ្ដែតអណ្ដូង ។ ៥) វិចិកិច្ឆា ការសង្ស័យមិនចេះចប់ ។

xliv សម្មាសមាធិ (ស័ម-ម៉ា-សៈម៉ា-ធិ)(ន.) សមាធិត្រូវផ្លូវ, ត្រូវទំនង, ដំណើរតាំងចិត្តស្ងប់ស៊ប់មាំក្នុងគន្លងអារម្មណ៍ដែលនឹករំពឹងត្រឹមត្រូវ, ដំណើរស្ងប់ចិត្តស៊ប់ក្នុងអង្គឈានត្រឹមត្រូវ, សមាធិដែលចុះស្ងប់ស៊ប់ក្នុងអង្គឈានពេញបរិបូរ ។ សម្មាសមាធិ មាន២គឺៈ ឧបចារសមាធិ (ឧប៉ៈចារ៉ៈ-សៈម៉ា-ធិ) សមាធិដែលចុះស្ងប់ស៊ប់ក្នុងអង្គបឋមជ្ឈាន ប៉ុន្តែមិនទាន់ពេញបរិបូរ។ ពាក្យ សម្មាសមាធិ ផ្ទុយនឹង មច្ឆាសមាធិ ដែលជាសមាធិខុសផ្លូវខុសទំនង ។

xlv បញ្ញា (ប៉ុញ-ញ៉ា) (ន.) ការដឹងច្បាស់ បានដល់ការយល់ការដឹងហេតុផល ដោយវិនិច្ឆ័យបានអំពីភាពត្រឹមត្រូវនិងខុសឆ្គង ភាពពិតនិងមិនពិត ភាពល្អនិងអាក្រក់ ការគួរនិងមិនគួរ ជាគុណនិងជាទោស មានប្រយោជន៍និងមិនមានប្រយោជន៍ ជាដើម និង អាចដោះស្រាយបញ្ហាលំបាកស្មុគ្រស្មាញទាំងឡាយ ដោយសន្តិវិធីនិងសមហេតុផលតាមសភាវពិតតាមកាលៈទេសៈ។ បញ្ញាយល់ដឹងច្បាស់អំពី រូប វេទនា សញ្ញា សង្ខារ វិញ្ញាណជាថាសភាវមិនទៀង។ បញ្ញាយល់ច្បាស់អំពីបដិច្ចសមុប្បទធម៌ ដឹងនូវអរិយសច្ចធម៌មានការគិតពិចារណានូវហេតុផលដែលមិនត្រូវអកុសលនីវរណៈគ្របសង្កត់ និងកំចាត់អស់អាសវកិលេសដែលដេកត្រាំក្នុងសន្ដានជាដើម។ បញ្ញាធ្វើឲ្យសទ្ធាខ្វាក់ក្លាយជាសទ្ធាត្រឹមត្រូវទៅតាមសេចក្ដីពិត មិនភ្លាំងភ្លាត់ទៅជារឿងភ្ញាក់ផ្អើលផ្សេងៗ ដោយចេះតែជឿខុសហេតុផលនោះឡើយ។ បញ្ញាធ្វើឲ្យសីល ជាសីលដែលជាទីត្រេកអរនៃព្រះអរិយៈ មិនក្លាយទៅជាសីលព្វតបរាមាស។ បញ្ញាធ្វើឲ្យចាគៈ ជាចាគៈដែលលះបង់ពិតប្រាកដ។ បញ្ញាជាខ្នឹម និងជាតួឃុំគ្រងនូវគុណសម្បត្តិដទៃៗ។ បញ្ញាជាគុណសម្បត្តិដ៏សំខាន់បំផុតរបស់ព្រះអរិយសាវ័ក និងជាចំណុចទិសដៅនៃការហ្វឹកហាត់អប់រំខ្លួនរបស់

ព្រះអរិយសាវ័កជាបន្តទៅ រហូតដល់អស់អវិជ្ជា។ អ្នកមានបញ្ញា ជាអ្នកយល់ដឹងនិងរៀបចំដំណើរជីវិតនិងការរស់នៅសម្រាប់ខ្លួនឯង និងសង្គមបានល្អត្រឹមត្រូវដែលចៀសទុក្ខទៅរកសុខ។ គេអាចបណ្ដុះបញ្ញាដោយសង្កេត ស្ដាប់ គិត សួរ កត់ត្រា ដោយវិធីសមាធិចិត្ត គឺចិត្តមិនប្រកបជាមួយអកុសលចេតសិក ទាំងឡាយ មានមោហៈ លោភៈ ទោសៈ ថីន មិទ្ធ វិចិកិច្ឆា ជាដើម។ បញ្ញាមានជាអាទិ៍៖ បញ្ញាសុតមយប្បញ្ញា (សុ-តៈមៈយ័ប-ប៉ុញ-ញ៉ា) ប្រាជ្ញា ឈ្វេងយល់ដឹងច្បាស់ដែលកើតអំពីការស្ដាប់។ ទានមយប្បញ្ញា បញ្ញាដឹងច្បាស់ ឃើញត្រូវណា កើតឡើងព្រោះប្រារព្ធទាន។ សីលមយប្បញ្ញា បញ្ញា ដឹងច្បាស់ មិនវង្វេងព្រោះប្រារព្ធសីល។ ចិន្តាមយប្បញ្ញា បញ្ញាឈ្វេងយល់ពិតក្នុងចិត្តដោយខ្លួនឯង។ ភាវនាមយប្បញ្ញា គឺជាប្រាជ្ញារបស់បុគ្គលចូលកាន់ឈានសមាបត្តិ ។

xlvi សីល (អានថា សិល) (ន.) ជាវិរតិចេតនាដែលវៀរចាកអំពើអាក្រក់, ការកាន់ឬប្រព្រឹត្តល្អដោយកាយវាចា, ការមិនប្រព្រឹត្តកន្លងសិក្ខាបទឬវិនយប្បញ្ញត្តិ។ ការកាន់ចរិយាល្អ; ការសង្រួម; អង្គនៃចរិយា; ចរិត, ចរិយា; មារយាទល្អ; សេចក្ដីល្អ; គតិ; លក្ខណៈ; និស្ស័យ; អធ្យាស្រ័យ; សភាព; ប្រក្រតី; ទម្លាប់; សណ្ដាប់ធ្នាប់; ធម្មជាតិ; ធម្មតា ។ល។ សីលនៅទីនេះ សំដៅសីលនិងធម៌ ដែលទូទៅហៅថា សីលធម៌ ឬសីលធម្ម ។ សីលធម៌ គឺសីលដែលជាធម៌(របស់សត្វលោក) ពោលគឺនិយាមឬក្បួនកិរិយាមារយាទដើម្បីសណ្ដាប់ធ្នាប់ក្នុងការរស់នៅ ឬជាដំបូន្មានដែលនាំឲ្យចៀសវាងអំពើអាក្រក់ហើយឲ្យប្រព្រឹត្តតែអំពើល្អត្រឹមត្រូវទាំងកាយ វាចា ចិត្តក្នុងជីវភាពរស់នៅ ទៅតាមសម្មាវាចា សម្មាកម្មន្ត សម្មាអាជីវៈ។ សម្មាវាចា គឺការស្ដីនិយាយត្រឹមត្រូវ និយាយតែពាក្យដែលនាំឲ្យអ្នកស្ដាប់ទទួលបានប្រយោជន៍និងសប្បាយរីករាយ។ សំដីត្រឹមត្រូវហៅថាម្យ៉ាងទៀតថា វចីសុចរិត ដែលផ្ទុយពីវចីទុច្ចរិត។ វចីទុច្ចរិតមាន ៤យ៉ាងគឺ៖១.ពាក្យកុហស ភូតភរ(មុសាវាទ) ២.ពាក្យញុះញង់(បិសុនាវាទ) ៣.ពាក្យគំរោះគំរើយ(ផរុសវាទ) ៤.ពាក្យរឡេះរឡោះឥតប្រយោជន៍(សម្ផប្បលាវាទ)។ សម្មាកម្មន្ត ជាការប្រព្រឹត្តអំពើត្រឹមត្រូវដោយកាយ ឬហៅថាម្យ៉ាងទៀតថា កាយសុចរិត ដែលផ្ទុយពីកាយទុច្ចរិត។ កាយទុច្ចរិតមានដូចជា៖ ១.ការសម្លាប់សត្វ(បាណាតិបាត)២. ការលួចទ្រព្យអ្នកដទៃ(អទិន្នាទាន) ៣.ការប្រព្រឹត្តខុសក្នុងកាមគុណទាំងឡាយ(កាមេសុមិច្ឆាចារ) ៤.ការសេពនូវទឹកស្រវឹងគឺសុរានិងមេរ័យ(សុរាមេរយមជ្ជប្បមាទដ្ឋានា)។ សម្មាអាជីវៈ(ន.)ការចិញ្ចឹមជីវិតត្រឹមត្រូវ ជាការមានមុខរបរចិញ្ចឹមជីវិតនិងការរស់នៅត្រឹមត្រូវ ដោយសុចរិតនិងចេះលៃប្រមាណក្នុងការបរិភោគ ស្នាក់នៅជាដើម។ របរសុចរិតត្រូវចៀសវាងជំនួញទុច្ចរិត៥ យ៉ាងគឺ៖ ១- ការជួញគ្រឿងសស្ត្រាវុធ(សត្ថវណិជ្ជា) ២- ការជួញមនុស្ស សត្វ(សត្តវណិជ្ជា) ៣- ការជួញសាច់(មំសវណិជ្ជា) ៤-ការជួញគ្រឿងស្រវឹង(មជ្ជវណិជ្ជា) ៥-ការជួញថ្នាំពិស(វិសវណិជ្ជា)។ ក្រៅពីនេះ ត្រូវធ្វើនូវអាជីវបារិសុទ្ធិសីល គឺ ចិញ្ចឹមជីវិតដោយបច្ច័យ៤ ដោយល្អត្រឹមត្រូវ និង វៀរចាកបាបធម៌ទាំង៥ និងតិរច្ឆានវិជ្ជា៨ ជាដើម ។

xlvii សមាធិ (សៈម៉ា-ធិ) (ន.) ដំណើរតាំងស៊ប់មាំនៃចិត្ត, ការចុះចិត្តស៊ប់ឬស្ងប់ចិត្តក្នុងគន្លងអារម្មណ៍ដែលរំពឹង, ការនឹករំពឹងស្ងប់ចិត្ត; ដំណើរស្ងប់ចិត្តស៊ប់ក្នុងអង្គឈាន ។ ឈាន (ន.)(ឬឈ្យាន) ការសម្ងឹងអារម្មណ៍ ដែលជាអប្បនាសមាធិ។ ឈានមាន៤ថ្នាក់ គឺថ្នាក់ទី១ហៅ បឋមជ្ឈាន មានអង្គ៥គឺ ១- វិតក្កៈ សេចក្ដីនឹកសំដៅឆ្ពោះទៅរកអារម្មណ៍ដែលកំពុងភាវនា; ២- វិចារៈ សេចក្ដីរំពឹងពិចារណាអារម្មណ៍ដែលកំពុងភាវនា; ៣- បីតិ សេចក្ដីឆ្អែតចិត្តពេញចិត្ត; ៤- សុខៈ សេចក្ដីសប្បាយក្នុងចិត្ត; ៥- ឯកគ្គតា ដំណើរមូលចិត្តស្ងប់ទៅក្នុងអារម្មណ៍តែមួយ (អង្គទាំង

៥ នេះ សំដៅចំពោះអារម្មណ៍ ដែលស្ងប់ស្ងាត់ចាកកាមគុណ); ថ្នាក់ទី ២ ហៅ ទុតិយជ្ឈាន មានអង្គ ៣ គឺលះ វិតក្កៈ វិចារៈ ចេញ នៅសល់តែ បីតិ និង សុខៈ ដែលកើតមកជាប់មកអំពីសមាធិរបស់បឋមជ្ឈាន ជា ៣ នឹង ឯកគ្គតា, ថ្នាក់ទី ៣ ហៅ តតិយជ្ឈាន មានអង្គ២គឺលះ បីតិ ចេញ នៅសល់តែ សុខៈ និង ឯកគ្គតា; ថ្នាក់ទី ៤ ហៅ ចតុត្ថជ្ឈាន មានអង្គ ២ ដែរ លះ សុខៈ ចេញ ចិត្តក្លាយទៅជា ឧបេក្ខា គឺដើយព្រងើយ ជា ២ នឹង ឯកគ្គតា ។ ឈានទាំងបួនថ្នាក់នេះ ហៅថា រូបជ្ឈាន មានរូបធម៌ជាអារម្មណ៍រាប់បញ្ចូលក្នុងរូបាវចរភូមិ ។ បុគ្គលអ្នកចម្រើនភាវនា បានសម្រេចផ្លូវឈាន សូម្បីត្រឹមតែបឋមជ្ឈានប៉ុណ្ណោះ ក៏ចូបប្រទះសេចក្ដីសុខសប្បាយធម្មតា ធ្លាញ់ពិសាជាងរសជាតិអ្វីៗ ទាំងអស់ ។ ឧបចារសមាធិ (ឧប៉ៈចារ៉ៈ--) សមាធិដែលចុះស្ដុងស៊ប់ក្នុងអង្គបឋមជ្ឈាន ប៉ុន្ដែមិនទាន់ពេញបរិបូរ។ អប្បនាសមាធិ (អ័ប-ប៉ៈ ន៉ា--) សមាធិដែលចុះស្ដុងស៊ប់ក្នុងអង្គឈានពេញបរិបូរ ។ អ្វីដែលគ្រោះថ្នាក់ពិបាកស្ដារ គឺសមាធិខុសផ្លូវ ខុសទំនងសមាធិ(មច្ឆាសមាធិ)។ សមាធិត្រូវផ្លូវ ត្រូវទំនង(សម្មាសមាធិ) មាន៣ដំណាក់កាល គឺសម្មាវាយាមៈ, សម្មាសតិ, សម្មាសមាធិ។ សម្មាវាយាម ព្យាយាមត្រឹមត្រូវ ៤ យ៉ាងគឺ៖ ១-មិនឲ្យបាបកើតឡើង(សំវរប្បធាន) ២-លះបាបមាន(បហានប្បធាន) ៣-រក្សាកុសល(អនុរក្ខនាបធាន) ៤-ចម្រើននូវកុសលធម៌(ភាវនាបធាន)។ សម្មាសតិ ជាស្មារតីរឭកនឹកឃើញត្រឹមត្រូវដោយផ្អែកលើសតិបដ្ឋាន៤ យ៉ាងគឺ ការតាំងស្មារតីនឹកដល់កាយ, វេទនា, ចិត្ត, ធម៌ ជាដើមដើម្បីឲ្យឃើញច្បាស់តាមការណ៍ពិត។ សតិបដ្ឋាន គឺការតាំងសតិ សម្បជញ្ញៈ ព្យាយាមពិចារណា កាយ វេទនា ចិត្ត និង ធម៌ ដើម្បីកំចាត់បង់អភិជ្ឈា និង ទោមនស្សដោយវិបស្សនា គឺ៖ ១) កាយានុបស្សនា ២) វេទនានុបស្សនា ៣) ចិត្តានុបស្សនា ៤) ធម្មានុបស្សនា ។

xlviii ឈាន បា.; សំ. (ន.) (ធ្យាន) ការសម្ងឹងអារម្មណ៍ ដែលជាអប្បនាសមាធិ។ ឈានមាន ៤ ថ្នាក់ គឺ ៖ ថ្នាក់ទី ១ ហៅ បឋមជ្ឈាន មានអង្គ៥ គឺ ១- វិតក្កៈ សេចក្ដីនឹកសំដៅឆ្ពោះទៅរកអារម្មណ៍ដែលកំពុងភាវនា; ២- វិចារៈ សេចក្ដីរំពឹងពិចារណាអារម្មណ៍ដែលកំពុងភាវនា; ៣- បីតិ សេចក្ដីឆ្អែតចិត្ត; ៤- សុខៈ សេចក្ដីសប្បាយក្នុងចិត្ត; ៥- ឯកគ្គតា ដំណើរមូលចិត្តស្ដុងទៅក្នុងអារម្មណ៍តែមួយ (អង្គទាំង ៥ នេះ សំដៅចំពោះអារម្មណ៍ ដែលស្ងប់ស្ងាត់ចាកកាមគុណ); ថ្នាក់ទី២ ហៅ ទុតិយជ្ឈាន មានអង្គ៣ គឺលះ វិតក្កៈ វិចារៈ ចេញ នៅសល់តែ បីតិ និង សុខៈ ដែលកើតមកជាប់មកអំពីសមាធិរបស់បឋមជ្ឈាន ជា៣ នឹង ឯកគ្គតា, ថ្នាក់ទី៣ ហៅ តតិយជ្ឈាន មានអង្គ២ គឺលះ បីតិ ចេញ នៅសល់តែ សុខៈ និង ឯកគ្គតា; ថ្នាក់ទី ៤ ហៅ ចតុត្ថជ្ឈាន មានអង្គ២ដែរ លះ សុខៈ ចេញ ចិត្តក្លាយទៅជាឧបេក្ខា គឺដើយព្រងើយ ជា ២ នឹង ឯកគ្គតា ។ ឈានទាំងបួនថ្នាក់នេះ ហៅថា រូបជ្ឈាន មានរូបធម៌ជាអារម្មណ៍រាប់បញ្ចូលក្នុងរូបាវចរភូមិ ។ បុគ្គលអ្នកចម្រើនភាវនា បានសម្រេចផ្លូវឈាន សូម្បីត្រឹមតែបឋមជ្ឈានប៉ុណ្ណោះ ក៏ចូបប្រទះសេចក្ដីសុខសប្បាយធម្មតា ធ្លាញ់ពិសាជាងរសជាតិអ្វីៗ ទាំងអស់ ។

xlix វិមោក្ខ (វិ-មោក-ខៈ) បា. ឬ សំ. (ន.)ឬ វិមោក្ស, ការរួចឬផុតស្រឡះ, កិរិយារួចស្រឡះចាកសេចក្ដីសៅហ្មងចិត្ត (និញ្វន)។ វិមោក្ខ៣ (កិរិយារួចផុត, ប្រភេទនៃការរួចផុត បែងចែកតាមលក្ខណៈនៃការឃើញត្រៃលក្ខណ៍ ប្រភេទដែលឱ្យដល់នូវឥស្សរភាព (Vimokkha: liberation; aspects of liberation)។ ១. សុញ្ញតវិមោក្ខ (ការរួចផុតដោយឃើញភាពសោះសូន្យទទេ អស់ការប្រកាន់មាំ បានដល់ ការរួចផុតដែលកើតអំពីបញ្ញាពិចារណាឃើញនាមរូបដោយភាវៈជាអនត្តា គឺរួចផុតដោយឃើញអនត្តា ហើយដកហូតការប្រកាន់មាំចេញបាន ពោលគឺអាស្រ័យអនត្តា

នុបស្សនា ដកហូតអត្តាភិនិវេសចេញ (Suññata-vimokkha: liberation through voidness; void liberation)។ ២. អនិមិត្តវិមោក្ខ(ការរួចផុតដោយមិនប្រកាន់និមិត្ត បានដល់ ការរួចផុតដែលកើតអំពីបញ្ញាពិចារណាឃើញនាមរូប ដោយភាវៈជាអនិច្ចំ គឺរួចផុតដោយឃើញអនិច្ចតា ហើយដកហូតនិមិត្តចេញបាន ពោលគឺអាស្រ័យអនិច្ចានុបស្សនា ដកហូតវិបល្លាសនិមិត្តចេញ (Animitta-vimokkha: liberation through signlessness; signless liberation)។ ៣.អប្បណិហិតវិមោក្ខ (ការរួចផុតដោយមិនធ្វើសេចក្តីប្រាថ្នា បានដល់ ការរួចផុតដែលកើតអំពីបញ្ញាពិចារណាឃើញនាមរូប ដោយភាវៈជាទុក្ខ គឺរួចផុតដោយឃើញទុក្ខតា ហើយដកហូតសេចក្តីប្រាថ្នាចេញបាន ពោលគឺអាស្រ័យទុក្ខានុបស្សនា ដកហូតតណ្ហាបណិធិចេញ(Appaṇihita-vimokkha: liberation through dispositiolessness; desireless liberation)។

[i] សមាបត្តិ (សៈម៉ាប័ត) សំ. បា. (ន.) ការដល់ព្រម; ការបណ្តាលឲ្យកើតមានឡើង; ការសមប្រកប; ការចូបប្រទះ, ការចូបប្រសព្វ; ការបានសម្រេច ។ ព. ពុ. ការចូលឈានតាមលំដាប់ថ្នាក់ទាំង ៨ គឺ រូបជ្ឈាន ៤ អរូបជ្ឈាន ៤ : ព្រះអរហន្តចូលសមាបត្តិ, ព្រះបច្ចេកពុទ្ធចេញចាកសមាបត្តិ ។ និរោធសមាបត្តិ ការចូលឈានដល់ថ្នាក់រម្ងត់ឲ្យខ្យល់ដកដង្ហើមចេញចូល តាំងនៅបានអស់កាលកំណត់យ៉ាងយូរត្រឹម ៧ ថ្ងៃ ទើបចេញវិញ... (ព. ពុ.) ។

[ii] ញាណទស្សន ឬ ញាណទស្សនៈ (--ទ័ស-សៈ-ន៉ៈ; បា. ញាណទស្សន; សំ. ជ្ញានទស៌ន) ប្រាជ្ញាដែលដឹង ដែលឃើញនូវសេចក្តីពិត ដូចឃើញច្បាស់នូវសេចក្តីមិនទៀងនៃរូបកាយជាដើម។

[iii] ត្រៃវិជ្ជា ន. (សំ. ត្រៃវិទ្យា; បា. តេវិជ្ជា) ប្រជុំឬការរួបរួមនៃវិជ្ជា ៣ ប្រភេទ ១- សេចក្តីដឹងជាតិកំណើតដែលធ្លាប់កើតស្លាប់ពីមុនៗរៀងមកមានច្រើនជាអនេកកប់មិនអស់; ២- សេចក្តីដឹងដំណើរអន្ទោលស្លាប់កើតនៃខ្លួនឯងនិងពួកសត្វដទៃ ដែលបណ្តាលមកអំពីអំពើអាក្រក់ល្អផ្សេងៗ; ៣- សេចក្តីដឹងធម៌ជាឧបាយឲ្យអស់អាសវក្កិលេស ទាំងបានញ៉ាំងអាសវក្កិលេសនោះឲ្យអស់ជ្រះស្រឡះពីសន្តានលែងត្រឡប់កើតទៀត ។

[iiii] អធិកអធម (អៈធឹក-អៈធំ) សំ. បា. (គុ.) (អធិក "ក្រៃលែង, លើសលែង, លើសលន់, រុងរឿង, ហ៊ឹកហ៊ាក់" + អធម "ថយថោក, ថោកទាប; មិនរុងរឿង, រម៉េះរម៉ោះ, របុិចរប៉ី, ពយរង, បន្ទាប់បន្សំ;...) ។ ពិធីអធិកអធម សំដៅពិធីបុណ្យឬពិធីអ្វីមួយ ដែលរុងរឿងផង រម៉េះរម៉ោះឬរបុិចរប៉ីពយរងខ្លះផង។ ឧទាហរណ៍៖ ធ្វើបុណ្យសីមាអធិកអធម៧យប់គម្រប់៧ថ្ងៃ គឺធ្វើបុណ្យសីមានោះ មានរបៀបរៀបចំរុងរឿងហ៊ឹកហ៊ាក់ផង មានល្បែងរបាំរម៉េះរម៉ោះនិងការលក់ដូរចេកអំពៅនំចំណីជាដើម របុិចរប៉ី ពយរង ពេញពាសនៅទីជិតៗនោះផង; គេធ្វើបុណ្យសពយ៉ាងអធិកអធម មានអ្វីទាំងគ្រប់ ទាំងថ្ងៃទាំងថោក តាមគេនិយម អ្នកតូចអ្នកធំ ឈូចរតាមពេល ។

[iiv] អធម្ម (អៈធ័ម)បា.; សំ.(គុ.) អធម៌, ដែលពុំមែនធម៌, ដែលខុសធម៌, ក្រៅគន្លងធម៌, ខុសច្បាប់; អាក្រក់, ពុំប្រសើរ។ (ន.)ដំណើរខុសធម៌, ខុសច្បាប់; ការពុំប្រសើរ; ទុច្ចរិត។ ពិធីអធិកអធម្ម គឺកម្មវិធីប្រព្រឹត្តិទៅខុសធម៌យ៉ាងក្រៃលែង ។

[iv] សក្កាយទិដ្ឋិ២០៖ ១.រូបំ អត្តតោ សមនុបស្សតិ ឃើញរូបថាជាខ្លួន ២.រូបវន្តំ អត្តានំ សមនុបស្សតិ ឃើញខ្លួនមានរូប ៣.អត្តនិ រូបំ សមនុបស្សតិ ឃើញរូបក្នុងខ្លួន ៤.រូបស្មឹ អត្តានំ សមនុបស្សតិ ឃើញខ្លួនក្នុងរូប។
៥. វេទនំ អត្តតោ សមនុបស្សតិ ឃើញវេទនាថាជាខ្លួន ៦. វេទនាវន្តំ អត្តានំ សមនុបស្សតិ ឃើញខ្លួនមានវេទនា

៧. អត្តនិ វេទនំ សមនុបស្សតិ ឃើញវេទនាក្នុងខ្លួន ៨. វេទនាយ អត្តានំ សមនុបស្សតិ ឃើញខ្លួនក្នុងវេទនា
៩.សញ្ញំ អត្តតោ សមនុបស្សតិ ឃើញសញ្ញាថាជាខ្លួន ១០.សញ្ញាវន្តំ អត្តានំ សមនុបស្សតិ ឃើញខ្លួនមានសញ្ញា
១១. អត្តនិ សញ្ញំ សមនុបស្សតិ ឃើញសញ្ញាក្នុងខ្លួន ១២. សញ្ញាយ អត្តានំ សមនុបស្សតិ ឃើញខ្លួនក្នុងសញ្ញា
១៣.សង្ខារេអត្តតោសមនុបស្សតិ ឃើញសង្ខារថាជាខ្លួន ១៤.សង្ខារវន្តំ អត្តានំ សមនុបស្សតិ ឃើញខ្លួនមានសង្ខារ
១៥. អត្តនិ សង្ខារេ សមនុបស្សតិ ឃើញសង្ខារក្នុងខ្លួន ១៦. សង្ខារេសុ អត្តានំ សមនុបស្សតិ ឃើញខ្លួនក្នុងសង្ខារ
១៧.វិញ្ញាណំ អត្តតោ សមនុបស្សតិ ឃើញវិញ្ញាណថាជាខ្លួន ១៨.វិញ្ញាណវន្តំ អត្តានំ សមនុបស្សតិឃើញខ្លួនមាន វិញ្ញាណ
១៩.អត្តនិ វិញ្ញាណំ សមនុបស្សតិ ឃើញវិញ្ញាណក្នុងខ្លួន ២០.វិញ្ញាណស្មឹ អត្តានំ សមនុបស្សតិ ឃើញខ្លួនក្នុងវិញ្ញាណ

[lvi] វិចិកិច្ឆា (វិ-ចិ-កិច-ឆា)(ន.) វិចិកិត្សា, សេចក្ដីសង្ស័យ, សេចក្ដីសន្ទិះ; ដំណើរមិនអស់ចិត្ត, ការមិនដាច់ស្រេច, មិនអស់មិនហើយក្នុងចិត្ត, ដំណើរមិនស្រឡះចិត្ត ។

[lvii] សីលព្វតបរាមាស (សីល័ប-ព:ត:ប៉:រ៉ាម៉ាស)(ន.) ការស្ទាបស្ទង់ព្រយុងចិត្តទៅរកសីលព្វ័ត គឺទម្លាប់និងវត្តប្រតិបត្តិខុសទំនងដែលអ្នកប្រព្រឹត្តជឿថាជាផ្លូវបរិសុទ្ធនាំឲ្យរួចចាកទុក្ខ។

[lviii] សាមីចិកម្ម (សា-មី-ចិ-កាំ) បា.(ន.) កិច្ចការត្រឹមត្រូវ; ការគោរព, ការគប្បី ។

[lix] បាណាតិបាត មានអង្គ៥ ៖ ១-បាណោ សត្វមានជីវិត។ ២-បាណសញ្ញិតា សេចក្ដីដឹងថា សត្វមានជីវិត។ ៣-វធកចិត្តំ ចិត្តគិតនឹងសម្លាប់។ ៤-ឧបក្កមោ ព្យាយាមនឹងសម្លាប់។ ៥-តេនមរណំ សត្វស្លាប់ដោយការព្យាយាមនោះ។

[lx] អទិន្នាទាន មានអង្គ៥ ៖ ១-បរបរិគ្គហិតំ ទ្រព្យដែលមានម្ចាស់គេហួងហែងរក្សា។ ២-បរបរិគ្គហិតសញ្ញិតា សេចក្ដីដឹងថា ទ្រព្យមានម្ចាស់គេហួងហែងរក្សា។ ៣-ថេយ្យចិត្តំ ចិត្តគិតនឹងលួច។ ៤-ឧបក្កមោ ព្យាយាមនឹងលួច។ ៥-តេនហរណំ លួចបានមកដោយការព្យាយាមនោះ។

[lxi] កាមេសុមិច្ឆាចារ: មានអង្គ៤ ៖ ១-អគមនីយដ្ឋានំ ស្ត្រីដែលមិនគួរនឹងគប់រក គឺស្ត្រីដែលមានគេហួងហែងរក្សា។ ២-តស្មិំសេវនចិត្តំ គិតនឹងសេពមេថុនធម្មនឹងស្ត្រីនោះ។ ៣-ឧបក្កមោ ព្យាយាមនឹងសេពមេថុនធម្ម។ ៤-មគ្គេនមគ្គបដិបាទនំ ញុំាងមគ្គនិងមគ្គឲ្យដល់គ្នា។

[lxii] មុសាវាទ មានអង្គ៤ ៖ ១-អតថំវត្ថុ វត្ថុមិនពិត។ ២-វិសំវាទនចិត្តំ ចិត្តគិតនឹងពោលឲ្យខុស។ ៣-តជ្ជោវាយាមោ ព្យាយាមនឹងពោលឲ្យខុស។ ៤-បរស្សតទត្ថវិជាននំ ញុំាងអ្នកដទៃឲ្យដឹងច្បាស់នូវសេចក្ដីនោះ។

[lxiii] សុរាមេរយ: មានអង្គ៤ ៖ ១-មជ្ជនីយវត្ថុ វត្ថុជាទីតាំងនៃសេចក្ដីស្រវឹង គឺសុរា និងមេរ័យ។ ២-បាតុកម្យតាចិត្តំ ចិត្តគិតបម្រុងនឹងផឹក។ ៣-តជ្ជោវាយាមោ ព្យាយាមនឹងផឹកនូវទឹកស្រវឹងនោះ។ ៤-តស្សបានំ បានផឹកនូវទឹកស្រវឹងនោះឲ្យកន្លងបំពង់កចូលទៅ។

[lxiv] និរយភូមិ (ន.) ទីប្រាសចាកសេចក្ដីចម្រើន គឺសេចក្ដីសុខ។ និរយភូមិ បានដល់នរក មហានរក (នរករណ្ដៅធំ) និងចូឡនរក(នរករណ្ដៅតូច) ឬហៅថា ឧស្សទនរក។ ពួកសត្វនរកបានទទួលសេចក្ដីទុក្ខធរមាន ទៅតាម ទោសដែលបានប្រព្រឹត្តល្មើសមក ពួកខ្លះត្រូវភ្លើងនរកដុតម្ដងហើយម្ដងទៀត ពួកខ្លះត្រូវបានធ្វើទុក្ខទោសសម្លាប់ដោយយមបាល ដូចជាកាត់ដៃ កាត់អវយវផ្សេងៗជាដើម ហើយពួកខ្លះត្រូវឆ្កែរបស់យមរាជដេញតាមខាំអិត

ស្រាកស្រានឡើយ។ មនុស្សដែលមានសេចក្តីក្រោធខឹង ច្រើនចូលចិត្តបៀនបៀនអ្នកដទៃដោយផ្លូវកាយ និងវាចា ពួកនេះរមែង បានទៅកើតជាសត្វនរក។

[lxv]បេត្តិវិស័យ បានដល់ភូមិនៃប្រេត ។ ប្រេតមានច្រើនប្រភេទ ពួកខ្លះមានឫទ្ធិ មានអំណាច អាចបណ្តាលឲ្យឃើញវត្ថុឥដ្ឋារម្មណ៍ និងអនិដ្ឋារម្មណ៍បាន ។ ប្រេតពួកខ្លះ ពេលយប់ជាទេវតា សោយសុខសម្បត្តិក្នុងវិមាន ពេលថ្ងៃជាប្រេត សោយទុក្ខវេទនាយ៉ាងសែនខ្លោចផ្សា, ពួកខ្លះអត់ឃ្លាន មានមាត់ប៉ុនម្ជុល, ពួកខ្លះត្រូវស៊ីរបស់បដិកូល (របស់មិនស្អាត) មានសាកសពសត្វជាដើម ។ ដូចប្រេតជាញាតិរបស់ព្រះបាទពិម្ពិសារ ដែលមានសំដែងក្នុងអដ្ឋកថា បរមត្ថទីបនី ខុទ្ទកនិកាយ បេត្តវត្ថុ ក្នុងតិរោកុឌ្ឍបេត្តវត្ថុថា៖ មនុស្សដែលមានសេចក្តីលោភលន់មិនចេះពេញដោយទ្រព្យ កោងឆបោកអ្នកដទៃអោយក្តៅក្រហាយ បៀតបៀនអ្នកដទៃអោយដល់នូវហាយនភាព ពួកនេះរមែងបានទៅកើតជាប្រេត។

[lxvi] អសុរកាយជាសត្វមួយជំពូកកើតក្នុងអបាយភូមិ ដែលមានតែសេចក្តីស្រេកឃ្លានជានិច្ច

[lxvii]តិរច្ឆាន, តិរច្ឆានយោនិ កំណើតសត្វតិរច្ឆាន។ តិរច្ឆានមានពីរប្រភេទ គឺប្រភេទដែលឃើញដោយភ្នែកតាមប្រក្រតី និងប្រភេទដែលមិនឃើញដោយភ្នែកតាមប្រក្រតី, មួយទៀត សត្វតិរច្ឆានដែលមានអត្តភាពធំ និងដែលមានអត្តភាពតូច។ សត្វតិរច្ឆានទាំងអស់ចែកជា៤ប្រភេទគឺ អបាទតិរច្ឆាន សត្វមិនមានជើង មានត្រីនិងពស់ជាដើម។ ទ្វិបាទតិរច្ឆាន សត្វមានជើងពីរ មានបក្សីជាដើម។ ចតុបាទតិរច្ឆាន សត្វមានជើងបួន មានគោជាដើម។ពហុបាទតិរច្ឆាន សត្វមានជើងច្រើន មានក្អែបជាដើម។ សត្វតិរច្ឆានពួកខ្លះមានឫទ្ធិ មានអានុភាពច្រើន ដូចជា ស្តេចនាគ ស្តេចគ្រុឌ ស្តេចដំរី និងស្តេចរាជសីហ៍ជាដើម។ សត្វទាំងអស់ វៀរតែព្រះពោធិសត្វ រមែងមានកាមសញ្ញា (ការសេពកាម) គោចរសញ្ញា(ការស្វែងរកអាហារ) និងមរណសញ្ញា(ការខ្លាចស្លាប់)ដោយច្រើន។ ចំណែកព្រះពោធិសត្វប្រកបដោយសញ្ញាវិសេស ហៅថា ធម្មសញ្ញា និងចាប់តាំងពីទទួលព្យាករណ៍ គឺជានិយតពោធិសត្វហើយ មិនកើតជាសត្វដែលតូចជាងសត្វចាប និងមិនធំជាងសត្វដំរី។ បានឮថា ស្តេចកាឡនាគរាជ មានអាយុវែងបានឃើញព្រះពុទ្ធមក៤ព្រះអង្គហើយ មានព្រះពុទ្ធកុក្កុសន្ធោជាដើម ហើយស្តេចនាគនេះនឹងបានឃើញព្រះសិរអារ្យមេត្រីសម្មាសម្ពុទ្ធទៀត។